

Очі безумні, руки тремтять, слова не може вимовити. По тому загорнув діаманти в хусточку. Сховав.

— Як же це ти? — питає.

— Не турбуйтеся,— одказую.— Я вже знав, як треба робити. Золото перевів на паперові гроші, а як вони почали падати — купив діаманти...

Встав тоді Генадій Павлович, дістав із кишені сто карбованців.

— На,— каже,— бери за вірну службу.

Поклав на столі і вийшов. Саме така пора, зоря потекла в небі. А я стою і плачу, як сукин син.

„От і все,— думаю.— А кум же, ідіот, до параліжу дішов, гадав, що я по-холуйському оддав хазяйське добро державі — за пайку, за якусь там, прошу вас, пайку! А може б її ще й не дали. Звідки людина може бути певна?“

Так то. Різні бувають на світі ідіоти. Плюс холуї.

Січень, 1930 р.

ІВАН КИРИЛЕНКО

НАТИСК

ПОВІСТЬ

ЗАКІНЧЕННЯ¹

РОЗДІЛ XIII

Секретар зустрів його підкреслено весело і сказав, звертаючись до натовпу запилених людей, що жваво розмовляли, жартуючи і жартували, розмовляючи:

— Ось і Шевелівка, а ми тільки що згадували...

Всі обернулися і на хвилинку затримали очі на Рідкодубові.

— Поганим чи гарним?— вітаючись, запитав той і поклав портфель на стіл.

— Червневий плян твої села виконали майже на сто відсотків. Поганим нема чого згадувати. Правда, неправильно

¹ Див. Гарт № № 10 — 11, 12, 1929 р., № 1, 1930 р.

54 з горілкою у тебе вийшло. Не можна, братище, на горілці хлібозаготівельні пляни будувати. Трохи перестарався, а втім це дрібниця.

— Хотів двох зайців одним пострілом забити: і зайвину у куркулів узяти і від пияцтва незаможників хоч тимчасово одвернути. Що ж тут такого...

— Не будемо сперечатися. В нашій роботі помилки неминучі, в цілому ж у тебе добре справа стоїть. Та чого ти стовбичиш перед столом, наче на іспиті? Сідай!— Потім, помовчавши хвилину, секретар сказав:

— Очеретянка, правда, трохи не довезла... Але...

— Сто карбованців дали їм нарешті?— перебив Рідкодуб.

— Вчора одержав їхній уповноважений.

— Тоді не турбуйся. Довезуть і решту — упевнено сказав Рідкодуб і знову зацікавився людьми, що й одягом і балачками страшенно нагадували його самого.

— Мабуть усе наш брат — мобілізований з центру?

— Вони й є... У мене в районі працювало дванадцять чоловіка.

— Чому працювало, а не працюють?— здивовано запитав Рідкодуб,— адже вони тільки на нараду приїхали, а потім знов на села...

— В тім то й річ, що доводиться розлучитися з ними,— сказав секретар.— Бачиш, вони вже з манатками... Телеграму з ОПК одержав, щоб звільнив їх...

Рідкодуб жваво запитав:

— Невже? Значить завтра й я буду в Харкові?

— Не будеш,— холодно й твердо сказав секретар, дивлячись на велику чорнильну пляму у себе на столі.— Ти, Рідкодубе, лишишся ще на два тижні.

— З якої речі?— скочив з місця Рідкодуб.— Хіба я не такий, як вони?.. Телеграма ж є... Сам же казав...

— Я цілком тобі співчуваю, дорогий товаришу,— просто з усмішкою сказав секретар,— але сьогодні покинути Ше-

велівку без уповноваженого з центру — ніяк не можна...
Ти сам це бачиш... ОПК дозволив затримати тебе.

— Чому ж решту товаришів звільняєш? Що я гірший
за них?— гостро глянув на секретаря Рідкодуб.

Обличчя секретареві раптом похмарніло і гострий по-
гляд його зустрівся з Рідкодубовим, мов дві шпаги на
смертельній дуелі.

— Ти сказав «гірший»?— поволі з притиском на остан-
ньому слові, запитав секретар, не моргаючи очима.— А я
думав, навпаки... Гірших у куркульські села ми не поси-
лаємо... Розумієш?..

Рідкодуб спустив очі вниз... Він раптом якось ущух,
впітнів, наче ранений у саме серце боєць. Глухим і по-
хрипким голосом здоланого він пробурмотів:

— Ну що ж... Коли так...— і похнюпившись, спинив
чомусь зір свій на грубих, сивих від пилу черевиках секре-
таря... Підосва на одному з них відстала, і Рідкодуб уявляв
як вона ритмічно шльопає, коли секретар, наслідуючи на
ліву ногу, шкутильгає вулицею.

Ще чув дотепні і влучні жарти товаришів, виголошу-
вані хрипкими від частих промов голосами і тоді всередині
йому заворушилася зелена жаба заздирности.

Коли ж, нарешті, підвів голову, побачив, що секретар
уже зовсім забув за нього і, не відповідаючи на дотепи,
прикладав печатки до командировок під розмашистими про-
пагандистськими словами:

„Тов. №... пробув на хлібозаготівлях у N-ному районі з
5 - го травня до 4 - го липня і відряджається в розпорядження
ОПК.

Підстава: телеграма ОПК від 3 - VII.

Секретар РПК — Самойлов“.

Тоді Рідкодуб зрозумів і відчув невмолимість, простоту
і залізну логічність і секретаревих слів, і сірого пожмака-
ного паперу — телеграми з ОПК. Йому стало байдуже до
всього... Хай би оце зараз секретар кинув ставити печатки

56 і сказав, що лишає Рідкодуба не на два тижні, а назавжди, — Рідкодуб не здивувався б і мовчки погодився б.

Але секретар, потиснувши руки тим, що від'їжджали, сказав зовсім інше:

— Ну, ходім, товаришу, поснідаємо і поговоримо... А то за півгодини у мене починається пленум райвику... Ніколи буде... У тебе, здається, є про що розповісти, — недвозначно всміхаючись, сказав Рідкодубові секретар. — Побили вас учора? Га?

— Хто тебе інформував? — щиро здивувався Рідкодуб.

— Це не важно... Слухом, як відомо, земля повна.

Вони вийшли на ґанок і назустріч їм ударило ніжною теплістю липневе сонце. Через церковний майдан веселим натовпом одинадцять загорілих, обвішаних валізками комунарів, швидко простували до залізничної станції... Їхній сміх і голосні розмови й досі чув Рідкодуб.

— Ходім у потребилівку. Спека яка, — сказав секретар — Пляшку пива вип'ємо або що.

— Не заперечую, — з покірним зідханням погодився Рідкодуб.

— А ти тільки носа не вішай, — тепло, якось по-братерському сказав секретар. — Я розумію, що вертатися тобі до Шевелівки не дуже хочеться...

— До зарізу не хочеться.

— Так, можливо... Але подумай сам, чи тактовно було б після того, як учора вас з поля прогнали баби — сьогодні відкомандирувати тебе в округу... Знаєш, як розцінили б це Говорухи та Степаненки? «Злякався, сукин син, — сказали б. — Утік». І тоді, вір мені, Рідкодубе, ні липневого пляну, ні прирізки землі созівцям — нам би довго не вдалося зробити... А на уповноважених з центру там би й уваги не звертали. Розумієш?

— А й справді, — подумав Рідкодуб, — як він сам цього не второпав? Це ж так просто й правильно.

Замість відповіді він запитав серйозно, діловито:

— А скільки за липневим пляном припадає на Шевелівку?

— Дві тисячі пудів Шевелівка та Очеретянка п'ятсот... Дадуть, не зігнуться...

— Дадуть то дадуть, але як з куркулями?.. Вчорашнього їм пробачити не можна... Треба заарештувати двох-трьох...

— Згоден. Я уже навіть сповістив куди слід, але негайно ж сьогодні роздувати цю справу не слід... Так можна увагу селянства відвернути від хлібозаготівель і тоді в липні ми не виконаємо пляну... Всі сили, всю увагу треба на хліб. Розумієш, на хліб. А потім ми в боргу не лишимося, згадаємо й учорашню історію і цілу низку попередніх. У мене там матеріялів досить...

Біля самої «потребилівки» їх зустрів високий, смуглявий агітпроп райпарткому. Коли він сміявся, два разки блискучих зубів на фоні загорілого лица підкреслювали молодість, жвавість і зугарність.

— Привіт, привіт,— усміхнувся він Рідкодубові.— Оце добре, що приїхав... Зайдеш у райпартком, візьмеш тези до міжнароднього дня кооперації. Доведеться тобі провадити його від імени райпарткому.

— Запрягаєте ви мене, хлопці, мов коня того,— ледве помітно усміхнувся й Рідкодуб.— За ці два тижні зовсім заїздите.

— Нічого... хлопець ти того... Нівроку собі... міцний... Витримаєш....

— Де там міцний... Жінки вчора трохи не попобили... Ледве врятувався.

— Чули, чули,— засміявся агітпроп — землемір казав, що ледве свого теодоліта врятував. Тільки що оце зустрів його... Сміх — каже — й горе.

— Ти б його попередив, щоб він трохи стримувався... А то поїде по селах, почне розносити всюди... Ті, кому це на користь, підхоплять, а нам це тільки нашкодить.

— Нічого і так мовчатиме. Хлопець наш...— заспокоюючи, сказав агітпроп.

— А ти це куди настроївся,— запитав його секретар.— У райпарткомі нікого нема... Ходім з нами, поспідаємо.

— Е, ні, товариші... Я на пленум. Уже час,— кинув він оком на маленького годинника на руці.

— Хіба?— заметушився секретар.— А котра там?

— Пів на другу. Мабуть усі вже зійшлися.

— Тоді й я пішов... Бувай, товаришу,— подав він руку Рідкодубові.— Йди снідай... Хай колись іншим разом поговоримо по душі... А Говоруху та Степаненка притисни як слід... Хліб у них є... Зроби так, щоб самі селяни про це голосно заговорили... Вони знають, тільки мовчать... Ворогів не хочуть собі наживати... Між іншим, використай для цього мітинг у день кооперації. А созівців заспокой... Костенкові перекажи, хай більше не підставляє голови під коромисло...

Секретар, не випускаючи Рідкодубової руки, поспішаючи, давав поради... Збоку стояв агітпроп і всміхався своєю сліпучою усмішкою.

— Та що ти його вчиш. Він сам стріляний вовк,— сказав він, звертаючись до секретаря.

— Ходім на пленум. А то чекатимуть там... Незручно.

— Пішли, пішли...

— Ну, бувай,— подав руку агітпроп.— Не ображайся, що затримали. Два тижні — діло невелике, а нам ти здорово допоможеш. Завсільбуда там візьми в роботу.

Секретар і агітпроп пішли до сірого цегляного будинку райвиконкому.

— А тези кооперативні?— навздогін їм, майже інстинктивно, вигукнув Рідкодуб.

— Зайди в райпартком... Там діловод. Візьми у нього.

— Значить ще два тижні,— подумав Рідкодуб і, не поспішаючи, пішов у напрямку до райпарткому.

Здалеку почувся протяжний, бадьорий гудок паротяга.

Рідкодуб згадав товаришів, звільнених із хлібозаготівель і уявив картину:

Саме оце потяг підходить до вокзалу і хлопці, мабуть, один перед одного товпляться у вагон... За дві години вони дома в столиці — а там шалений рух, трамваї, автобуси, наче маленькі швидкі жуки вулицями метушаться таксі, а навкруги так багато світла... А головне, хлопці сьогодні ж, причепурившись, підуть мабуть до театру, до знайомих і весело розповідатимуть їм смішні і трагічні пригоди зі своєї роботи на селі.

І відчув Рідкодуб, що ніколи ще так не любив він гарячого, кам'яного міста з його чіткістю, з його світлом і тінями, з його божевільним темпом і нестримним гарячковим напором.

І навіть звичайний приміський потяг, що прокричав на станції, здавався таким близьким і рідним, бо розбудив він приспану любов до світла, до творчої феєрії червоної столиці.

Захотілось Рідкодубові повернутися, швидко наздогнати секретаря і прохати вперто й настирливо лише про одне:

Хай він пустить його до Харкова, хоч на одну добу... Потім він знову поїде в Шевелівку, міцний, насичений новою енергією...

Аж оглянувся назад Рідкодуб — так він увірував у можливість здійснення свого наміру... Але секретаря з агітпропом уже не було видно.

Тоді раптом зрозумів Рідкодуб усю безпідставність і наївність своїх думок. Справді, Самойлов правий. Кидати Шевелівку у такий момент не можна... Наближаючись до райпарткому, Рідкодуб спостеріг у собі якийсь непевний стан. На зміну одному рішенню приходило інше... Те, що тільки но вважалося ним за непереїдений закон — тепер затулялося, вкривалося густою хмарою сумніву, а сумнів поволі оформлявся у певну конкретну думку.

— Я маю право повернутися додому... Попрацював і годі... Хай ще ті посидять тут, хто взагалі пороху не нюхав,

а село бачив лише з вікна потягу, їдучи щороку на курорт. Багато їх останнього часу розвелось в партійних лавах... На язик тільки гострі. А я, здається, ніколи не був ззаду. П'ять років в армії. Пройшов фронти... Тричі поранений. Мабуть так, що й відпочити б час. Не вік ж тягти лямку... Казав же колись батько: «На світі, сину здавна вже так повелось: хто везе, того й поганяють». І правильно казав старий... Хіба мене оце не поганяють... Решту відпустили, а ти ще їдь на два тижні. Ні, я таки справді тютій. Треба було зразу запротестувати, вдарити телеграму в ОПК — прохати, щоб звільнили».

Робилося боляче і здавалося ніби весь світ населений черствими жорстокими егоїстами і ніхто не хоче з ним рахуватися.

Тоді слово забирав холодний, добре тренований розум більшовика. Він працював чітко, наче мотор, і дбайливо одну за одною породжував такі звичні й добре відомі Рідкодубові думки:

— Добре, я поїхав би... А як же Шевелівка, Очеретянка, новий плян, созівці, вистава, міжнародній день кооперації? А Карась, Костенко, Стрепет та інші, чи вони гірші за мене, а от же сидять на селі — і нічого, стогнуть, а везуть угору нашого воза... Тим більше, лишати їх самотніми в тій ситуації, що скоїлася в наслідок жіночого бунту, було б просто злочином. Самойлов безперечно має рацію, і мені нічого нюні розпускати. Два тижні треба напружитись, щоб урешті ми перемогли...

— Так то воно так,— знову ворушилася десь, зростала і полонила всього в'юнка, кучерява мавка сумніву.— Але ж у мене вимоги більші, ніж у них... Я не можу щодня не читати газет, не слухати вечорами радіо, не зустрічатися з рівними собі товаришами і т. ін.

— А в Карася та Костенка, приміром, хіба нема вищих поривань,— знову терпко і владно встрявав розум.— Он Костенко пише вірші, а Карась хіба ж так захо-

ністю театральним мистецтвом. Думаєш, їх не тягне до міста.

Отак, схиливши голову, ледве пересував ноги Рідкодуб і не помітив, що опинився не біля райпарткому, а на високому насипі, що з'єднував майдан з протилежним бугром. На бугрі безладно розкидані були чепурні хатки, майже біля кожної з них ріс садочок, а під самими причілковими вікнами дівочими руками випечені пишно цвіли троянди, жоржини, гвоздики, «панички» і «анютині глазки».

Рідкодуб глянув навкруги. Червоний цегляний будинок райпарткому лишився йому праворуч, просто перед себе бачив він курний шлях, що ним треба їхати в Шевелівку, а ліворуч широко послалася низина... Мабуть по весні її заливало водою, а в травні тут росте розкішне сіно... Але сіно давно вже скошено і низина ясно всіяна телячими та кіньськими кізяками. Ще бачив Рідкодуб кілька табунів гусей, що, гордовито тримаючи голови, мирно походжали за своїми вожаками... А там, ген-ген видно було високу темнозелену стіну очеретів, а трохи ближче ледве-ледве хитався від вітру стрункий осітняк та лопотів листом рясний рогіз... Понад очеретом по череву в рогозі збилася хуба, шукаючи рятунку від безжалісних, настирливих мух. Сухоребрі коні і молоді, переважно, руді лошата розмашисто хитали головами, віяли хвостами — та навряд чи це давало якусь полегкість... Цілий загін телят збився в купу і пружинисті хвости їхні з кетягами засохлої багнюки на кінцях вибивали по хребтах, немов кастаньетами.

Рідкодуб подивився вниз. Під самим схилом насипу на зеленому споришєві порпалося чоловіка з п'ять дівчор... Разом усім не було й п'ятидесяти років. По довгих, аж до п'ят, полотняних сорочках, підперезаних орівками, Рідкодуб пізнав дівчаток. Сорочки їм були в багнюці, а на замурзаних обличчях лише очі та зуби світилися ясно й безжурно. Хлопчаки (їх було трое) відрізнялися тим, що мали через плече стьожку, яка мусіла підтримувати на

62 відповідному рівні справжні хлоп'ячі штани... Хлопці чістіше за дівчат шморгали носами, говорити намагалися босом і волосся стирчало їм догори, в той час, як дівчата змалку привчаються гладенько його зачісувати.

Всі п'ятеро сиділи в колі і захоплено грали в «кицю кицю не занось кошенят». Цю гру добре пам'ятав Рідкодуб. Він згадав своє гірке дитинство і перед очима, мов жива, пройшла картина: рівний, як стіл вигін, понад берегом річки, він у полатаних полотняних штанцях і така ж сама «киця - киця».

Рідкодуба завжди чомусь радісно і глибоко хвилювали діти.

Там, у столиці, йому часто доводилося бачити піонерські походи... І коли він, високий і дебелий, дивився на безтурботний сміх дитячого натовпу, на червоні краватки і рожеві обличчя, слухав звуки відомого маршу — ним опановувало нечуваний жаль за своїм дитинством, що пройшло в злиднях, бійці та поневіряннях... Одночасно всю його істоту сповнювала якась надлюдська радість і гордість за те, що вони, вони, вони в червоних краватках ростимуть куди в кращих умовах, ніж мільйони дітей, калічених старим ладом.

Ще думав Рідкодуб, якою дорогою ціною куплено дітям право на краватки і тріумфальні походи і до горла тоді підкочувалось щось і приємне, і гірке, і непотрібне... Хотілося тоді йому, дебелому, порубаному в боях комунарам разом з піонерами йти брукованою вулицею, кричати і сміятися з ними і вигукувати на весь світ:

— Завжди готовий!

Рідкодуб не зводив очей з дітвори, що несподівано з'явилася про «кицю» і тепер готувалися до чогось далеко складнішого, ніж наївна киця... Вгору не чути було Рідкодубових рухів, що саме говорив білоголовий хлопчина, але по його поважним рухам і басовитому голосу — догадався, що він, той білоголовий, не інакше, як вважає себе за верховода цієї цією групою.

Он він безцеремонно шарпнув дівчину, що не так повернулася, а далі показав, де треба стати маленькому опецькуватому карапузові — і тоді Рідкодуб помітив, що четверо дітей утворили симетричну групу, складену за всіма правилами військового ладу.

Рідкодуб так замилювався діворою, що забув про свої сумніви й образи, і всю увагу скерував туди, вниз, де йшла підготовка до якоїсь, безперечно, цікавої нової гри.

— Може в «горю - горю дуба»,— згадав Рідкодуб своє дитинство, аж тут білоголовий махнув рукою, і міньятюрний загін рушив.

Дівчатка, плутаючись у довгих своїх сорочечках, намагалися йти в ногу з хлопцями й не відставати від них.

— Пісню!— вигукнув білоголовий владно і гостро, наче військову команду.— Одарко, починай!

Рідкодуб перегнувся через поручні, весь витягся вперед, щоб почути які пісні співатиме цей імпровізований піонер - загін без краваток і барабанів:

„Ми молоді - і весняні квіти, —

тоненько й несміливо запищала Одарка.

„Ми діти молота й серпа, —

підтримувала її друга дівчина, —

„Ми тільки починаєм зити,
Але взе zde нас болотьба...“

Заспівали всі п'ятеро, в ногу маршуючи понад насипом.

Рідкодуб не вірив своїм вухам... Невже вони, оті маленькі милі мацапури співають піонерського гімна...

Родився, зростав, заливав усю істоту знайомий екстаз: Рідкодуб почував, як щось густе й гаряче тисне в грудях, загрожує прорватися й розлитися вогняним потоком радості... Таке почуття опановувало ним, коли він перемож-

64 цем входив у відбите у білих місто і назустріч йому лунали радісні вигуки: «Слава».

— Значить не даремно ми своєю кров'ю поливали брук вулиць, степові стерні, недурно в громі і вогні гинули тисячами кращі з нас... Дітвора, селянська дітвора, гусячі пастухи в полотняних сорочечках уже готуються до боротьби...

— Вже їх «зде болотьба».

— Любі мої діточки!—трохи не вигукнув на всі луки Рідкодуб.— Співайте, дорогі! Співайте голосніше! Сміливіше! Ваша зоряна доля в наших надійних руках! Ми підемо знову на нові Перекопи, вдаримо так, що земля обертом піде — аби лише співали ви, любі дітки, замурзані пастухи з далеких сіл!

Ех чорт забирай! Та що таке Шевелівка, і тисяча Говорух, і вчорашня поразка?.. Це ж дрібний нікчемний епізод у порівнанні з тим, що я чую... Наше росте просто з прикорня, буйними паростками з землі випинається і ніяким Говорухам не спинити, не затримати цього переможного росту.— В райпартком! Дайош тези і негайно в Шевелівку... Ми покажемо, як жінок під'юджувати до бунту, ми зломимо, скрутимо в баранячий ріг вашу зграю!.. Ми знайдемо ваш хліб захований... З дна морського витягнемо, щоб оті діти не голодні були... Нас не зламиш! Правда — дітки?— думкою запитав їх Рідкодуб, і вже швидко йдучи до райпарткому, чув навздогін слова піонерського гімну...

— А ви думали злякався ваших рогачів?.. Чорта пухлого... Подивимось хто кого?—Рідкодуб радісно влетів у райпартком, почувуючи, що енергії в нього вистачить на десять Шевелівок.

Діловод аж погляд затримав на Рідкодубові: чи не випив часом... Поспішає, сміється й на місці не встоїть...

— Здоров, Санько,—вигукнув Рідкодуб побачивши, що в сусідній кімнаті схилився над столом Санько Шустів — секретар райкому комсомолу.

ПРЕЗИДІЯ З'ЇЗДУ „МОЛОДНЯКА“

ЗЛІВА НАПРАВО: І. ІСАЄВ, П. УСЕНКО, Ф. СІТО, ЦВЕ
РАВА, Л. СМІЛЯНСЬКИЙ, О. КОРНІЙЧУК, Б. КОВАЛЕН
КО, ЗА ГАЗЕТОЮ: ЛУАРСАМІДЗЕ І ІВ. ГОНЧАРЕНКО

ПРЕМІЙОВАНІ УДАРНИКИ — РОБІТНИКИ ДОНБАСУ РАЗОМ З
ПИСЬМЕННИКАМИ (І. КУЛИК, ІВ. КИРИЛЕНКО, Л. ПЕРВОМАЙ
СЬКИЙ, А. ШМИГЕЛЬСЬКИЙ, А. ДИКИЙ, СКУБА, МАЛОВІЧКО) В
Б У Д. Л І Т. І М. В. Б Л А К И Т Н О Г О

ЦЕНТРАЛЬНА
БІБЛІОТЕКА

— Що робиш, братишка?! Га?

— Геометрію вчу, тов. Рідкодубе. Ситуація для мене підходяща. Нарешті мене таки посилають на робфак... Дочекався таки! Отам і культурний і політичний рівень підніму. Це тобі не райком, а те - хно - ло - гіч - ний інститут... Професори... Студенти! Розумієш?— глибокодумно й мрійно дивився Санько на Рідкодуба.

— Ха - ха - ха! Розумію, добре розумію, товаришочок! Крий, напролом! Інженером будеш... Гарне діло, Санько... Молодчина!

— Звичайно буду, аби закінчити, а то я хіба ж так поверну справу.

— Правильно... а от ячейку Шевелівську я перешерстю. Чуєш, Санько, перешерстю... Всіх куркуленків викину, незаможників, наймитів організую! Дозволяєш? Га? Товаришу секретарю!— сміявся Рідкодуб.

— Мені тепер до Шевелівки нема діла... Роби як хоч, залежно від кон'юнктури. Я вже не секретар. Завтра прибуде інший.

— Ну, бувай, Санько. Бувай, кон'юнктура.

— Всього найкращого.

Рідкодуб вихорем вилетів з райпарткому.

РОЗДІЛ ХІV

В Шевелівку Рідкодуб повернувся пізно ввечері і, засвітивши в кімнаті каганця, почав розробляти плян проведення міжнароднього кооперативного дня. Він так захопився своєю роботою, що забув про вечерю і, лише поставивши останню крапку в бльокноті, відчув жагучий апетит.

— Їсти, їсти, їсти!

Ціла зграя попільнастих метеликів кружляла навколо лампи, влітаючи у розчинене вікно і знову повертаючись до світла. В садку ледве чуто шелестіли вишні та яблуні, а в купі торішньої напівзгнилої соломи заховався цвіркун і тепер видзвонював свою одноманітну мелодію.

З того боку чулася гармошка і хтось з присвистом підспівував їй.

— Мабуть з репетиції повертаються,— вирішив Рідкодуб, роздягаючись. Їсти йому таки справді дуже хотілося, але будити стару не наважувався. Дівчата ж мабуть десь гуляють.

Почекати їх, чи лягати спати не ївши?

Біля двору почувся молодий, стриманий сміх і за хвилину Оленка й Христя тихо відчинили двері.

— Ви повернулися?!— напівздивовано і неприховано радісно сказала Оленка.— А тут усі вирішили, що ви на завжди виїхали.

— Вечеряти, Оленочко... Ми, як бачиш, повернулися. Між іншим, як ваша репетиція?

— Вчора гарно було... а сьогодні трохи не клеїлось... Стьопка знову почав викаблучуватися... Трохи Паші не набив. Колька та Васька не дали.

— От гадюка, доведеться знову садовити... Давай вечеряти, Оленко, бо їсти хочеться як з ружока,— сміявся Рідкодуб, а Оленка дивилася на нього й не розуміла, чого він такий веселий сьогодні і надмірно жвавий отой хлібозаготівник. Після вчорашнього інший ходив би, як хмара, а може й зовсім п'ятами накивав би на Шевелівку, а він наче радий тому, що так усе скоїлося... Загадкові якісь люди оці уповноважені,— думала вона... Ніяк не купиш того діла, що їх веселить, що засмучує.

— Завтра, Оленочко, скликай усіх... Генеральну репетицію зробимо. Розумієш, генеральну... Треба, щоб вистава післязавтра пройшла на красоту. Треба показати їм, матері їхній ковінька, що нас тяжко збити з пантелику. Правда ж, Олено?

Дівчина напевне не знала кому саме має «показувати» Рідкодуб, але переконана була, що говорить він правильно і відповіла хоча й тихо, але виразно й упевнено:

— Звичайно, покажемо!

Другого дня зібрався сільський актив.

Довго довелося бігати сільвиконавцям доки до школи причувалося з тридцятьоро селян. Найкращу дисципліну виявили созівці. На чолі з Костенком їх прийшло п'ятнадцять чоловіка... Вони були похмурі, скося дивилися на решту присутніх і лише з Рідкодубом та Карасем привітно, з проречистими усмішками, віталися за руку. Вчорашня поразка ще дужче зріднила їх, а той факт, що Рідкодуб не здав, не звів нос, а скликає актив, бадьорив созівців і надавав їм енергії до боротьби.

Згодом прийшли комсомольці, Васька Плотник, що останні дні встигав всюди і виявляв надмірну активність, з ним молодий і соромливий, майже зовсім дитина — суфльор Івась Литвиненко і ще два якихось невідомих Рідкодубові хлопців. Один високий, гарно складений, чубатий, другий — сухорлявий, блакитноокий з покаліченою рукою. Ліва рука його зовсім не мала пальців. Першого звали Оверком Ступою, другого — Яшком Масленком. Перший був син середняка, члена правління СТБ - а, другий — син удови Масленчихи. Обидва, як розповів Васька — комсомольці, але нічим себе досі не виявили. Правда, отой Яшко безпалько, хоч секретарює в комнезамі, а Оверко — тільки тини ламає та дівчатам ворота дьогтем вимазує.

А в цілому обидва хлопці не погані, — закінчив характеристику Васька Плотник і попрохав у Рідкодуба запалити.

За сосновими лавами, вздовж і впоперек зрізаними ножами й уквітчаними атраментом, розсідалися шевелівські активісти. Ті, хто товстіший, огрядніший, погано себе почував на вузьких пристосованих для дітей лавах, улаштувалися на підлокотниках, деякі сідали просто на долівку біля дверей і, замислено смочучи махру, чекально поглядали до столу...

За столом уже сидів Рідкодуб і жваво розповідав щось Карасеві. Карась час од часу, стверджуючи, похитував

головою, наче кожне речення Рідкодубове хотів скріпити своєю універсальною улюбленою формулою:

— Це не секрет.

Тоді хтось з гурту, чи Васька Плотник, чи голова СТВ — Свириденко, сказав:

— Мабуть таке, що більше й чекати нікого... Починати б уже можна...

— Та ну да, ну да,— підхопило цю думку кілька голосів.

— Чоловік з тридцять є,— оглядаючи присутніх сказав, Костенко.

— І це добре. Завжди менше буває, а сьогодні нічого собі зійшлися,— невідомо кому сказав Яшко Масленко й опустив очі долу. Яшкові здавалося, що до його слів ніхто не прислухається і це завжди ніяковіло хлопця. Тоді й Карась підвівся на ноги і, постукавши олівцем об стіл, урочисто промовив:

— Товариші .. Я думаю, і це не секрет, що більше в нас не зберуться. Будемо починати, чи ще зачекаємо?

— Починаймо...

— Чекати нікого...

— Ну, тоді збори шевелівського активу оголошую відкритими,— проговорив шаблонну фразу Карась.— Прошу намічати голову й секретаря.

Тоді зовсім несподівано з задньої лави почувся молодий густий баритон:

— Моє пропозиція... Головує пущай товариш Костенко, а секретарем пропонується Яшка Масленка... Щоб даром часу не витрачати...

Всі обернулися і з легким здивуванням стежили за високим чубатим юнаком, що подав пропозицію.

— Що це з Оверком скоїлося,— нахилився Івась Литвиненко до Васьки Плотника.— Ніколи його було на зборах не побачиш, а це прийшов та ще й голос подає... Глянь, як усі на нього витріщилися.

— Тепер, брат, усі заговорять... Уремя таке підійшло...

І вчора з ним до світа ходив понад ставком, розповідав про всю нашу життя... Довго він не добирав, що до чого, а потім погодився зі мною і обіцяв, що буде активно працювати...

— Давно б уже час як слід узятися за роботу... А то таке, комсомол не комсомол, а чорт зна що... Знаєш, Вася, коли я вчора почув про те, що созівців прогнали з поля — мені, признатися, й соромно було чогось і образливо за всіх нас, комсомольців. Живемо собі, вечорами по вулицях гай-гакаємо, з дівчатами спимо, а щоб користь якусь для бідноти — то в нас нема... Та ні книжки путящої не прочитали, ні зборів, як слід не проводили... І знову ж, Вася, мало нас... Як було позаторік шість чоловіка — так і по ці пори лишилося.

— Тепер наші лави виростуть... Опридільонно виростуть. Потому, брат, раздел по селу пішов... Хто за кого... Одна сторона вроді наша, це созівці, незаможники, багато середняків, ну от ми, комсомольці, а друга — куркулів. Там Степаненко, Говоруха, Гуць, а за ними ще багато заможних... Довго роздумувати, братишка, тепер нема часу — сила на силу пішла... Посередині не встоїш, треба або сюди, або туди... Це я тобі, Ваня, опридільонно нажу.

А тимчасом пропозиція комсомольця Оверка Ступи щодо складу президії пройшла одноголосно; і коли Васька Плотник викладав свою класову філософію Івасеві Литвиненкові — слово для доповіді дали Рідкодубові.

Говорив він про липневий плян хлібозаготівель, про застрішене свято кооперації, побіжно згадав про вчорашню поразку созівців і довго захоплено малював слухачам картину їхнього, шевелівського життя.

Здається, нічого нового для активістів не було в Рідкодубовій доповіді: справді, хіба щомісяця не чують вони таких самих інформацій про хлібозаготівельний плян, хіба не відома їм учорашня подія на полі, або хто з них не

70 знає про те, що куркулі шкодять усім заходам радянської влади...

Це ж кожний чує, бачить, розуміє.

Та було щось у доповіді Рідкодубовій таке, чого давно вже не чули шевелівські активісти... Як він говорив одні високий, чорнявий парубок? Здавалося: не словами зичайними людськими орудує він, а чимсь таким опукувати і міцним, що можна помацати пальцями... Так гаряче, зрозуміло і просто вкладав він у кожне речення близький і глибокий зміст. І що далі вслухалися в його мову, то ясніше і категоричніше народжувалася в кожного єдина думка:

— Учора в Шевелівці почалася справжня війна... Була вона жорстока й затяжна. Ми, що слухаємо отут доповідь є бойовий штаб радянського фронту: може, саме в цей часдесь у клуні, або в садку Говорухи — зібрався штаб ворогів і слухає свого доповідача, так як ми слухаємо тов. Рідкодуба.

А коли той зачитав плян святкування міжнародного дня кооперації — його одноголосно схвалили.

Якось мовчки всі порозумілися й відчули, що розводити довгі суперечки — не час і що краще зачитаного Рідкодубового пляну не виробити. Головне тепер — не говорити, не дискутувати, а діяти енергійно й напористо... Бо інакше всього можна сподіватися: вчора прогнали созівців з поля, а завтра баби з рогачами налетять на сільраду й учинять справжній погром, почувавши за собою міцну підтримку своїх чоловіків.

Розходилися додому з єдиним бажанням: наступати на ворога одностайно, сміливо й рішуче.

* *

Рідко які пляни виконують цілком і повнотою. От і цей плян святкування кооперативного дня, вироблений Рідкодубом, почав порушуватися з самого ранку.

За пляном мітинг мав початися об 11 - й годині ранку.

але тільки біля 12 - ої до сільради надійшло кілька селян: певне порушення плану передбачав і Рідкодуб, але такий повільний збір починав його серйозно турбувати:

— Чи як слід накрутив виконавців? — утретє мабуть запитав він Карася.

Той з самого ранку, не снідавши, вештався в сільраді і теж злегка хвилювався.

Пому треба буде відкривати мітинг і думка про те, з чого почати, не давала йому спокою.

— З самого ранку ходять, загадують... Тільки народ ще в нас... Доки виважиться...

Рідкодуб вийшов на ганок і глянув уздовж вулиці: чи не йдуть?

Та вулиця була порожня...

Тоді хтось з гурту селян, не кидаючи лузати насіння, сказав невідомо кому, але так, щоб почув Рідкодуб:

— Відпочивають люди... Которі з церкви прийшли, мабуть саме обідають, а може хто й заснути в холодку влаштувався... Наше діло таке...

— Звісно, неділя... Не коли ж мужикові й відпочити, — погодився другий.

Рідкодуб хотів уже знову повернутися в сільраду й учеперте запитати Карася, чи ходять селом виконавці, чи загадують на збори, але вухо його піймало далекі звуки гармошки.

— Значить Васька награв собі «Страданіє», а мітинг йому й за вухом не свербить... Ну й комсомольці... — з домогою подумав Рідкодуб. — Їм аби гармошка та танці...

З другого краю вулиці, поволі переставляючи ноги, прогували до сільради ще кілька селян... Вони так байдуже посувалися вулицею, так демонстративно не поспішали, ніби свідомо дратували Рідкодуба...

— Вони йдуть наче за труною, — обурено вигукнув він, виходячи в сільраду.

— Спробуйте оголосити, що безплатно цукор, або гас

72 видаватимуть — побачите, де й візьметься швидкість. За десять хвилин усе село збіжиться до кооперації.

— Комсомольці теж гарні... Були вчора, чули що 11 - й... А от зараз уже дванадцята, а вони десь володіють по селу...

І ніби у відповідь Рідкодубові біля самої сільради згала гармошка гулко й урочисто... Здавалося, Вася натиснув разом на всі клявиші і розтяг міха до отказу...

— Прийшли, — вигукнув Рідкодуб і швидко вийшов на ганок. Доки йшов, думав про те, що в своєму пляні передбачив одного: треба було з десяти годин біля сільради посадити Ваську з гармошкою й тоді б люди надходили безперечно швидшим темпом. Послухати в неділю музику подивитися, як витанцює молодь, полюбують селяни це безсумнівний факт. Та краще пізно, ніж ніколи. Хай тепер Васька награв що є сили...

Біля сільради було вже чоловіка з п'ятнадцятеро. Чоловіка з десять хлопців, з Ваською на чолі, розташувалися біля самого ганку, а сам гармоніст уже вмовстився на східці і закидав ремінь на плече.

— Ану вжар, ужар, хлопче... Подивимось, які тепер парубки, — підсунувся ближче вузлуватий і клишоногий Юхим Кандзюба.

З - за рогу квітчастим гуртом виткнулися дівчата соромлячись наблизитись до сільради, тупцялися на місці заздрісно позираючи в бік гармоніста.

— Невже так і не потанцюємо сьогодні «польки»? — думали вони.

Васька зручніше сів, низько схилив голову на бік злегка торкнув пальцями перломутер клявишів.

Балачки враз припинилися.

Всі затихли в чеканні:

— Ну, ну, послухаємо, чого ви вмієте, — наче казали погляди дядьків... Хлопці молоді переступали з ноги на ногу, зиркаючи на риг, де білими сукнями майоріли дівчата.

— Вася, польку, — благальним голосом сказав Оверко.
— Вдар, Вася, польку, щоб оті кози не витримали...
Син буду — прибіжать, тільки почують...

— А ти б пішов та й привів їх... Може соромляться, —
нову заговорив клишоногий Юхим Кандзюба, спльовуючи
пелі цигарки. — Ех ви, парубота, покидали своїх дівчат
сиротами... Он як ми парубкували, так у нас дівчата хіба ж..
Васька вдарив «польку - ласточку», що на той час була
найулюбленіша в Шевелівці.

Оверко нетерпляче повів плечима:

— Ех роздайсь, море...

— Йди, йди не огинайся, — під'юджували його хлопці.

Після тракториста Кольки — його вважали за найкращого танцюриста.

— Хіба то танці без дівчат... Таке хто зна й що, — оги-
нався Оверко.

Тоді Івась Литвиненко, коронований суфльор шевелів-
ський і наймолодший парубок, дивлячись на Рідкодуба,
сказав голосно:

— Піду покличу їх... Чого вони там будуть одірваними
від нас стояти... — І очима наче питав у Рідкодуба дозволу.

Той з усмішкою хитнув головою:

— Ясно, що треба покликати... Обов'язково...

— Совершенно верно, — зрадів Оверко, — топай, Ваня,
тебе вони послухають...

А Васька награвав, бігав пальцями по блискучих пу-
шечках, широко розтягав гармошку і, дивлячись на його
білявий чуб, що спадав на очі, Рідкодуб відчув якусь теплу
приязнь до цього хлопця...

— Треба буде йому подякувати... Молодчина... На
музику люди зійдуться... Ба, як старається...

Вулицею тепер, групами по три - чотири, а то й п'ять
чоловіка з усіх кутків надходили дядьки... Вони наближа-
лися до сільради поважно, з серйозними виразами на об-
личчях, але, постоявши трохи біля гурту хлопців, що з кож-

ного приводу весело іржали, послухавши безжурні, захват переливи гармошки — всім ставало якось хороше й радісно. Мабуть кожний згадував своє парубоцтво, що минуло в тій кій праці й у безмежно - веселих гулянках, коли гуля від зорі до зорі і не почували втоми.

Спостерігав Рідкодуб селянські лиця й бачив, як повтанув на них лід замкнутости й недовір'я, як прояснювали їм блакитні й карі очі, і здавалося йому, що навіть глибо зморшки на обличчях якось розгладувалися, танули.

До нього підійшов схвильований Карась і голосно, перекричати «польку - ласточку», вигукнув над самим хом Рідкодубовим:

— Дивись, Михайловичу, яку отару дівчат веде Лити ненко... Цілий ескадрон... Як так надходитимуть — через півгодини й починати можна.

— Там видно буде... Погано тільки, що все це роб гармошка. Виходить, що без неї нам не вдалося б зібрати людей.

— Зійшлися б, звичайно, й так... Це не секрет, але гармошка здорово підсобляє.

Дівчата тимчасом, трохи почмихавши собі в хустку, похихікавши одна одній у вухо, потроху почали пританцювати, незграбно підштовхуючи одна одну ліктем:

— Іди вже, йди!

— Ну, виходь котора, — війнув чубом Оверко і вилет на середину кола. — Злякалися... щоб не перетанцював, зухвало кивнув він у дівчачий гурт.

— Чи ба який моторний. Не таких бачили та не злякалися, — в тон йому відповіла Оленка. Рідкодуб лише тепер помітив її в натовпі.

— Ану, виходь! — пристукнув черевиком Оверко.

— І вийду — що ж ти думаєш — швидше, Васю, гукнула раптом дівчина і її стрункі загорілі ноги ритмічно й граціозно задріботіли поруч великих, незграбних но Оверкових.

Цього мабуть тільки й чекали хлопці та дівчата... Важко було, щоб хтось почав... А коли вже Оленка та Оверко відважилися — тепер тримайся, Васю... Доведеться тобі гірко: річкою піт з тебе литиме, мокра сорочка до спини прилипне, а ти мусиш грати, щоб у завірюсі штанів і спідниць, чубів і кіе молодість справляла своє свято.

Ні, як не кажіть, а не легка почесна роля гармоніста на свіді.

— Піддай жару! — гукав Оверко.

— Васютка, веселіше! — не поступалася йому Оленка.

А тимчасом у коло входили і губилися в різнокольоровому рухливому натовпові нові пари.

Поміж поважних бородатих дядьків, що, спершись на спини, витягали шиї (подивитися на танки) — помітив Рідкодуб кілька жіночих хусток та силу дітвори, що поміж ногами дорослих протискувалася аж до гармоніста й умошувалася на східцях.

Нарешті, Васька, широко розтягши міхи, стулив їх пороткими, рвучкими рухами: звуки виходили обрубаними, не закінченими. Це означало, що далі грати неможливо.

Пари вмент звільнили коло, злившись з натовпом; але танцюристів швидко можна було відрізнити від решти хлопців і дівчат: обличчя їм червоно пашіли, очі горіли від захоплення, а груди під білими вишитими сорочками часто й високо ходили ходором.

— Чия ото така метка? — цікавився з гурту високий голений дядько. — Бойова, сукина доч... Отак мого Оверка острамила... Перетанцювала лиха личина...

— А чиї ж у нас ще так уміють, як не Бойкові...

З-за гори почувся глухий стукіт моторів.

Рідкодуб давно вже пильно вдивлявся в той бік і тепер, одшукавши у порожній сільраді Карася, весело сказав йому:

— Ну, голова, тримайся. Созівці їдуть... Уже чути, як гуде трактор... Як під'їдуть, так і почнемо...

— Не по собі мені якось... Трохи моторошно... Це секрет... Боюсь, що куркулі й тут пошкодять нам...

— Дурниці... Тепер ми з ними церемонитися не будемо. Бачиш, скільки вже люду зійшлося... І жінки є... А от Говорухи ні Степаненка не видно... Гуць, правда, прийшов. Подивився на танки... а як зачув трактора — наче в воду впав... Мабуть не любить, стара собака, нашого созівського коня.

— Товариші, сьогодні свято міжнародного дня... Товариші! — заплющивши очі й ритмічно похитуючи головою шепотів Карась...

— Що ти мимриш?

— Та не знаю, розумієш, як почати. Так у голові ніби все, що треба, а почну говорити, можу заплутатися... Це не секрет.

— Дарма. Говори сміливіше і не хвилюйся. Між іншим порядок у тебе?

— У мене, а що?

— Не переплутай: після себе даси слово мені, а потім Стрепетові від комсомолу.

— І чого б то я переплутав... я вже по пам'яті знав кому після кого... Цілу ніч не спав, усе думав, як воно вийде...

Заглушив Карасеві слова трактор. Він так важко під'їхав до сільради, що шибки в вікнах тоненько задзеленчали, а долівка під ногами ледве помітно дрижала.

— Ходім! — потяг Рідкодуб Карася за рукав. — Почнемо

На тракторі, що наче молода, уквітчаний був квітками сидів Колька Стрепет і, схилившись набік, щось говорив Оленці. За ремінець його кашкета, напевно, дівоча рука настромляла жовтогарячих гвоздик і вони цвіли, як маленькі сонця. Мабуть жодного героя в світі не завітчували таким вінком. Нового созівського прапора Микола приладнав на самому переді трактора і він полоскався над натовпом гордо й звитяжно.

Машина тягла за собою дві великих гарби, а в них виспівувало й галасувало з півсотні дівчорі... Созівці, чоловіки й жінки, згуртувалися і стали міцною стіною навколо трактора, немов збиралися захищати його від якогось невідомого ворога.

Рідкодуб задоволено всміхнувся трактористові, коли від того відійшла Оленка. Він бачив, що в цій частині його плян виконується точно: все созівське населення з жінками й дітьми прибуло на свято.

Ще раз глянув на завітчаного трактора і зрозумів, чому в натовпі нема Говорухи: хіба міг би він спокійно бачити як гордо й по-хазяйському на його тракторі сидить тепер комсомолец Микола Стрепет, у вінку з гвоздики і з молодим задьором ув очах?

— Нічого, — вирішив Рідкодуб. — Це ще краще, що куркульні тут нема. Коли все йтиме так, як слід — самі до них підемо. Всім селом... Подивимось, якої вони заспівають.

— Починай... Більше чекати нікого, — обернувся він до Карася.

Той одкашлявся, зняв картуза і грайливо кинув у натовп:

— Товариші, тихше... Прошу уніманія, товариші... Товариші, — голосно вигукнув він, коли натовп трохи вгамувався. — Оголошую мітинг у честь міжнароднього дня кооперації відкритим... Товариші, сьогоднішній день є велике свято трудящих усього мира, і це не секрет, — тут голос Карасів прозвучав твердо й упевнено.

— Тепер пішов, — подумав Рідкодуб, — не зіб'ється...

— Це не секрет, що наші товариші за кордоном кров проливають, а у нас кооперація для трудящих... Товариші, це не секрет, що коли держава всі сили кинула на хлібозаготовки — кооперація допомагала державі заготовляти, щоб робочі в городі, а біднота в селах не голодувала, щоб наша Червона армія сильною була, не голодною. Це не секрет, товариші, що куркулі хочуть задушити кооперацію.

78 Вони не прийшли на наше свято. Сидять, як щурі по закутках... Вони хліб у землю закопують, але й це не секрет, товариші, бо ми той хліб відкопаємо й віддамо його нашій трудовій владі... В цей день ми повинні показати всьому мировому пролетаріату, що Говорухи нам не страшні... Ми примусимо їх здати лишки, ми виконаємо липневий плян на сто відсотків, бо це не секрет, що хліб у куркулів є, вони його, мов ті собаки, й самі не їдять і другим не дають... Хай кожний трудовий селянин чесно скаже, хто ховає хліб, щоб решту людей напрасно не безпокоїть... А то, дорогі товариші, це не секрет, за десяток куркулів повинно все село відповідати... В цей день, товариші, ми повинні всі як один стати на допомогу державі й показати всім, що ми підтримуємо свою державу, що ми боремося з куркулями і разом з робочими будуємо радянську владу. Хай живе міжнародний день кооперації і комуністична партія, которая єсть наш вождь! Я скінчив, товариші.

Зімняв Карась кашкета в руках і одійшов у бік.

— Правильно, молодця, — прошепотів Рідкодуб.

— Інтернаціонал, — нахилився він до Васьки.

Той хапливо закинув ремінь на плече й заграв.

— Встати! — владно скомандував Микола Стрепет і випростався на тракторові високий і вродливий. Дівчата захоплено зиркали на нього.

Вставати довелося лише тим, що сиділи, аж геть ззаду мовчазні й байдужі до всього. Але таких було небагато. Решта ж стояла, наструнчившись і захопившись гострою промовою Карася, трактором уквітчаним, як дівка на Івана Купала, а особливо «Інтернаціоналом», що його, стоячи, вигравав Васька.

— І вивчилося ж стерво, — поблажливо дивувалися селяни.

— Від райпарткому слово має тов. Рідкодуб.

— Просимо! Просимо! — загуло від созівських лав. Своєю промовою Рідкодуб бив у ту саму точку, що й

Карась... Висвітливши політичне значіння міжнародного дня кооперації, навівши кілька яскравих прикладів за-
проданства буржуазних кооперативів капіталові, він га-
ряче почав закликати селян, незаможників і середняків
допомогти владі виявити злісних утаювачів хліба. Доки
Рідкодуб говорив про справи, що безпосередньо не зачіпали
селян, ті слухали його з розкритими від захоплення ро-
тами. Деякі, що більше цікавилися, протискувалися ближче
до ганку.

Та коли він почав про хлібозаготівлю, про ролі коопе-
рації в ній, натовпом прошелестіло легке шамотіння.
Дехто розчаровано зідхав, інші, як завжди в критичних
випадках, послали слухняні пальці чухати потилицю, а
кілька чоловіка просто обернулися спиною до промовця,
красномовно підкреслюючи цим, що зачеплене ним питання
їх абсолютно не цікавить.

Зате основна маса уважно слухала його промову і навіть
помітив Рідкодуб, що багато десятків бородатих і безбородих
обличч непомітно хиталися. В цих ледве вловимих рухах
відчував Рідкодуб підтвердження своїх слів і голос йому
гримів упевнено й дзвінко. Особливого вогню й запалу
надавали йому созівці. Вони стояли незламним муром
навкруги свого прапору і на обличчях їхніх прочитав Рідко-
дуб рішучу впевненість.

— Чорта лисого здамо тепер!

— Товариші, — гукав Рідкодуб, показуючи рукою на
приміщення сільради. — Ви пам'ятаєте двадцять перший
рік... Ви не забули й досі, як у цьому самому приміщенні
лютої зими замерзали й гинули від голоду жінки й малі
діти. Вони тисячі верстов ішли до вас за шматочком хліба
для своїх дітей. З далекого Надволж'я прийшли вони, по-
кинувши свої оселі, і десятками гинули по українських сте-
пах та несходиних дорогах!

Велика тиша стояла навкруги... Кинули навіть гризти
насіння,

— Згадайте, товариші, скільки їх лежить на вашому цвинтарі... А хто в цьому винен? Не партія, не ви чесні трудівники - селяни, а винні оті Говорухи, Гуці, Степаненки... Вони й тоді гноїли хліб і тепер закопують його. Та не ті тепер часи. Не вдасться їм зашкодити нашій роботі. Хай позавчора темнотою нас перемогли... Вони ще дадуть відповідь за це, а сьогодні всі, хто не хоче ходити під глитайським чоботом, повинен сказати глитаям: — Годі дурити владу. Годі точити розбійницькі ножі. Всі лишки хліба продавати лише державі!

— Правильно! — наче з одних грудей вирвалося з созівського боку.

— До суду їх, гадюк полосатих! — вигукнув Микола Стрепет.

Це був сірник, кинутий у купу пороху.

Загуло, зашуміло наче перед вибухом. Рідкодуб узяв найвищу ноту:

— Товариші, радянська влада знайде на них кару, але нам треба самим примусити їх скоритися... Скільки їх — десяток, другий, а нас сотні... Я кінчаю, товариші, — вигукнув Рідкодуб, помічаючи, що натовп усе більше й більше хвилюється. — Сьогодні, в день великого свята, ми покажемо, що шевелівці були, є і завжди будуть горою стояти за свою радянську владу, а глитаям скажуть: зась!

У натовпі тепер клекотіло... Кожний вважав за свій святий обов'язок сказати щось своєму сусідові, збивалися в гурти, вимахували ціпками, трясли бородами, окремо верещали жінки... Кілька з них витирали хустками мокрі очі, згадавши загинулих надволжан. Поміж них вешталася Оленка.

Васька хотів заграти «Інтернаціонал» та запнувся на першій ноті.

Карась тривожно дивився на Рідкодуба:

— Давати слово від комсомолу?

— Зачекай трохи... Починається справжнє порушення

нашого пляну, але здається на краще... Слухай.

Цатовп розпалювався... Рідкодуб намагався в окремих вигуках вловити настрої зборів.

— Не нашого ума це діло, — наче древній пророк, потрясав ціпком сивобородий дідусь. — Не лементуйте, мужики, про себе не забувайте.

— За машинку їх та в конверт... — гукав незграбний Оверко.

— Годі панькатися... І так на шию сідають!

— Чому не прийшли на збори... Гордують!

— Біля жінок, мов коти вилежуються...

— Граждане, заспокойтеся... Вони власть, їм краще видать.

— Власть, власть. Що ти мені власть. Їм гроші за те платять, що вони гарно балакають, а ви вже й повірили...

Ола - а - сть.

— Заткнися, ти... Степаненків халуй.

— Не чіпай його. Він за півпуда пшениці рік вилизуватиме Говорусі...

— Байстрюк! Голоштанько! Босяцюго! Тьфу!

— Котись ковбасою, піди штани подерж Гуцеві, він оце саме після обіда... сидить.

— Га - га - га!

— Тю - ю - фі - і - іть.

— На батькову жінку, дураче, а не на святу землю.

— Дай йому, Оверку, по мармизі. Дай!

— Та є по чому вдарити... Ач, вилискує, мов самовар...

Тепер Рідкодуб сіпнув за рукав Карася:

— Заспокой, а то буде бійка. Годі!

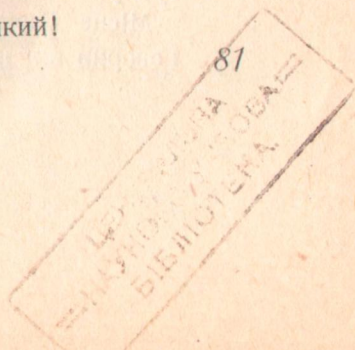
— Граждане, заспокойтеся! — замахав той парусовим портфелем. — Уніманіє, граждане, мітинг продовжується!

— Та що там говорити, й так ясно!

— Взяти за қарк амба!

— Гляди, щоб тебе не взяли, який беручкий!

— А тобі шкода... Піди поцілуй їх!..

— Тьфу, страмнющий!

— Сучці під хвіст, а не в дружки!

— Гражданине, просьба замовчати! Слово від товаришів спільної обробки землі має тов. Гаркавий.

— А ну, ну, кажи...

— Диви, від якого це часу, а ми й не знали, що ви отакий.

— Невже він балакати вміє...

— Диви, чудасія.

На ганок зійшов середній на зріст, білявий, блакитноокий чоловік. Дивлячись на нього, справді важко було повірити в ораторські здібності заступника голови СОЗ'у.

Але це примусило заспокоїти збори. Цікаво все ж таки, що скаже завжди тихий, лагідний і мовчазний Гаркавий.

А він і сказав усього лише кілька слів.

— Товариші, вітаю вас від Завгороднянського СОЗ'у.

Невідомо, чи за розпорядженням, чи з власної ініціативи, Васька вдарив «Інтернаціонал». Гаркавий почервонів і не знаючи, де подіти руки, переступав з ноги на ногу, наче стояв на голках, або на битому шклі.

— Товариші, з нагоди міжнароднього дня ми, созівці, обіцяємо безкоштовно виорати трактором землю вдові Марії Масленкової, потому, як вона найбідніша жінчина, а ми повинні допомагати бідним... Оце й усе.

— Отакої, диви... От тобі і Гаркавий.

— Малодці хлопці. Діло показують.

— Народ сурйозний зібрався, роботящий.

— Добре їм з такою машиною...

— Оце й я розумію, а то балачок копиця, а діла чорт-ма...
Верное слово.

— Пощастило старій. Ні сіло, ні впало, а землю виорють.

— Та не вік же їй і в одробітки до багатців ходити,— вигукнув жіночий голос.

Місце Гаркавого на сходах зайняв Микола Стрепет. Говорив він швидко, захиляючись і часто показуючи на

трактор. Скінчив він тим, що закликав негайно потрусити говоруху, Гуця й Степаненка. Селяни стримано вислухали його коротку промову, зате хлопці та дівчата влаштували своєму улюбленому танцюристові хіба ж таку овацію... Навіть «Інтернаціонал» у Васьки зазвучав якось урочистіше...

— Ба, як своєму плескають, — підморгнув старий Ступа своєму сусідові Свириденкові.

— Гарганізація, — багатозначно відповів той і сплюнув. Та найбільше здивував усіх виступ Оленки від жінок. За дванадцять років багато «орателів» чули шевелівці, але такого молодого, вродливого та ще й дівчину доводилося чути вперше... Червоніючи до вух і дивлячись кудись по-над голів, вона проказала своє привітання так, наче прочитала його з книжки. Та й не дивно, цілу ніч і ранок вона починала слова промови, списані Рідкодубом на папері.

— Балакуча попадеться комусь.

— Як дробом об решето порощить.

— І де воно насобачилося... Так і сипе, так і сипе...

— Тепер усе можна. Скоро й моя Оришка в «орателі» піде.

— І піду, а що ти мені зробиш?

— Шкуру спуцу, от побачиш!..

Чоловіки зареготали, а жінки оточили міцним колом розхвильовану Оленку й одна поперед одної щебетали їй слова здивовання, поваги й ласки.

— А тепер закривай мітинг і внось пропозицію рушити всім на демонстрацію... Що далі робити — побачимо, — шепотів Карасеві Рідкодуб.

Карась випростався і підняв руку:

— Граждане, зараз мітинг закінчимо... Після цього...

— Е ні, пожди, пожди, Макаровичу, не закінчуй, — викинула рука з натовпу.

— Що таке? Слова хочете? Хто там?.. Виходь сюди.

— Та яке там слово, — протискуючись до ґанку, говорив 83

84 кремезний, з вусами вниз, дядюшка. — Просто хочу сказатись...

Рідкодуб уперше бачив цього позачергового промовця. Чи не підведе він якогось возика.

— Хто це? — тихо запитав він Карася.

— Середнячок наш... Нічого собі дядюшка... Не вредний для влади...

— Так ось і я скажу вроді як од селян... Слухав оце та й слухав собі, що розумні люди говорять і надумав своє уявлення висказати. Як ми є чесні радянські селяни, влади наша нас не обіжає, то, я думаю, ми повинні її підтримати, значить, щоб гуртом. Потому, звесно, гуртом і батька легко бити... Моя дурна голова так собі надумала... Пляна все одно виконувати треба? — Треба. Хліба в бідноти та середняка нема? — Нема... А у глитаїв він є? — Хвакт, є... Значить виходить, що відціля всім народом ми повинні піти до них і пошукати хліб... На нет суда нет, а знайдемо — примусим продати державі... Більш я нічого не надумав...

— Діло кажеш, дядьку Якове. Спасибі, — загуло з сизих лав.

— Чудесно. Ніколи признатись, не чекав, — радісно говорив Рідкодуб. — А головне, жодного вигуку протесту... Красота, Карасю... Зараз рушимо... Тримайся, Говорухо...

— Це не секрет. Підтримав наш плян.

— Тоді ходітьте, чи що, — метушився Оверко Ступа, а маленький Івась Литвиненко вештався між дівчат, у чомусь гаряче їх переконуючи.

На тракторі поруч з Миколою Стрепетом уможувався Васька і лаштувався до виконання функцій оркестри.

На двох гарбах не в лад заспівала дівтора.

Селяни згуртувалися біля трактора, роздивляючись його з такою цікавістю, наче бачили вперше.

— Бережіться, — весело вигукнув Микола і трактор застугонів, задрижав і, шарпнувшись, мов живий, тихо посувався вздовж вулиці, тягнучи за собою дві квітчастих

галасливих гарби. За гарбами йшли хлопці й дівчата, а за ними з ціпками в руках, поважно й урочисто виступали селяни... Що вони думали собі? Які цілинні скарби розворушив у їхніх важких головах сьогоднішній мітинг?

Васька Плотник розправив плечі, збив на потилицю кашкета і заграв традиційне «Страданіє». Хіба він винен, що й досі ні від кого було навчитись революційних пісень.

Рідкодуб і Карась мовчки йшли збоку созівських гарб. Під звуки «Страдания» Рідкодуб думав: чи вдалося Костенкові та Гаврюшці в Очеретянці провести мітинг... Цікаво, як там проходить свято...

Созівський прапор переможно віяв тепер над трактором, дівчата на чолі з Оленкою заспівали, і натовп, простуючи вздовж вулиці, зростав і ширився, як виростає снігова куля, коли її котити по м'якому снігу.

Ще помітив Рідкодуб рухливі зграї горобців, що сьогодні якось до чорта розходилися, цвірінчать і пурхають, мов навіжені.

Навпроти високих дощаних воріт трактор спинився... Васько облишив «Страдание», а дітвора від несподіваної зупинки гарб, повалилася одне на одного і заверещала захоплено й пронизливо...

За - за воріт видно було лише зелену бляшану покрівлю Говорушиної хати. Стрункі тополі кидали велетенські тіні і від того у дворі було темно і, мабуть, холодно...

Натовп стояв під ворітьми, не знаючи з чого почати. Так, мабуть у сиву давнину з далекого сходу підпливали до княжих дворів татарські орди і перед тим, як почати руїну, певний час мовчки дивилися на високі загрожі.

Що там за ними?

Рідкодуб виліз на гарбу й підніс руку.

— Громадяни!

Всі обернулися до нього.

— Пропоную вибрати від себе трьох чоловіка, які пішли б у двір і пошукали хліба. Вибрати треба чесних людей, що ви їм довіряєте.

— А як на мене, так краще всім піти... Що ми йому двір завалимо, — вигукнув старий Ступа.

— Звісне діло. На що трьох... Підемо всім миром, — загуло ще кілька голосів.

— Гуртом веселіше...

— Голова сільради спереду... Він вроді як від влади.

— Конешно... Моє пропозиція було, щоб усім миром, — завершив дядько Корній, той самий, що позачергово виступив на мітингу.

— Не прийшов до нас — самі до нього підемо.

— Ми не горді. Раз - два й у дамках.

— Атож, чого там воловодиться. Без комісій обійдемося.

— Тоді добре, товариші. Так і зробимо, — вигукнув Рідкодуб, легко зстрибнувши з гарби.

Першими увійшли в хвіртку Рідкодуб, Карась, Микола Стрепет, дядько Корній, старий Ступа, його син Оверко, ще двоє невідомих Рідкодубові селян і Васька Плотник. Далі вже тяжко було розпізнавати, бо широка хвіртка приймала в свою пащу все нові й нові припливи натовпу. Йшли селяни похмуро, з почуттям відповідальності й серйозності справи, за ними товпилися цікаві балакучі жінки, і квітчастим натовпом чекали на чергу хлопці й дівчата. Всім було цікаво, як зустріне Говоруха таких несподіваних непроханих гостей.

Кілька поважних селян, затримавшись на вулиці, озирюючись, зникали в сусідніх подвір'ях. Їм ніяк не хотілося, щоб Говоруха пізнав їх у натовпі.

На ганку з'явився сам хазяїн у новій альпаговій чумарці, простоволосий, з ретельно розчісаною на двоє бородою. Волосся йому щедро було помазане оливою, і блищало, мов холка вороного чистокровного коня. Над ним кружляв і дзижчав овод, приваблений масляною вогкістю голови.

З - під розстібнутої чумарки вбирала очі білизнаю, плоскін-ного полотна сорочка.

Спершись одною рукою на поручні, він звузив очі і бігав ними по натовпу, шукаючи розгадки такої багатолюдної нізти.

До ґанку наблизився Карась:

— Драстуйте, Микито Петровичу. З неділею...

— Вас так само, люди добрі.

За спиною чоловіка, як з - під землі виросла огрядна, опасиста Говорушиха. Вона тупо дивилася на натовп і ніяк не могла зрозуміти, в чім справа.

— Так що, Петровичу... Всіми зборами ухвалено пошукати у вас хліба...

— А - а - а,— здивовано звів очі Говоруха і зовсім спокійно запитав:

— Протокол є. Покажіть...

Карась трохи замнявся. Він не чекав такого запитання.

Хтось з гурту прийшов на виручку:

— Який там протокол, коли ми всі тут... Хіба не бачиш...

— Протокол завтра покажемо!— твердо сказав Карась.— Це не секрет, а зараз одімкніть нам комору. Як представник влади, вимагаю!

— Це можна, — з легким серцем погодився Говоруха, — все одно нічого не знайдете... бо нема... Дурити вас не буду. Шукайте вже, коли прийшли...

— А ти не обіжайся, Петровичу, — м'яко обізвався хтось із гурту.— Нема так нема, а є—так треба продати... Діло таке...

— Обчественне, — припечатав дядько Корній.

Говоруха повернувся і кинув Карасеві:

— Піду ключі принесу.

— Щось дуже спокійний... Мабуть устиг вивезти в інше село, — подумав з досадою Рідкодуб. — Проморгали...

Зовсім несподівано затужила на ґанкові Говорушиха. Вона тепер лише розкумекала, з якою метою прийшли люди,

88 і голосним жалісливим тужінням ніби хотіла компенсувати витрачений на міркування час.

— Ой, людочки мої рідні. Та де ж той хліб у нас узявся... Та вивезли ж усе до зернятка... От хай дітей своїх не діжду бачити...

— Диви, горголя репетує, як не лусне... — штовхнув ліктем Оверко Ваську Плотника. — Одгодована...

— Якби не було хліба, не роздиралася б так...

— Хай погаласує... Такої чорти не вхоплять... — кинув хтось з гурту.

— У неї зад та груди важуть три пуди, — не вгавав Оверко.

Але в коморі справді нічого не знайшли.

Говоруха переможно розводив руками:

— Самі бачите, люди добрі... Нема... Якби було — я не чекав би, доки ви прийдете... Я для советської власті не ворог... Вивіз би...

Стара билася розпатланою головою об стінку, кричала грубо й гістерично, наче хтось її шмагав нагаєм з гольчастим наконечником.

— Ой, лишечко, ой доле моя. Та за що нас ріжуть. Ой, ой, ой, боже мій, о рятуйте! Душать, грабують... Старцями роблять...

Коли Рідкодуб виходив з комори — помітив, як ворухиться висока лобода, що росла за хатою.

Низько пригинаючись, бур'янами, біг на леваду комсомолец Степан Говоруха.

— Цьому комсомольцеві сьогоднішнє свято не до серця. На мітинзі не з'явився і звідси тікає... Хоч би на виставу ввечері прийшов, — подумав Рідкодуб. — А потім доведеться звільнити його від комсомольського квитка.

— Ще будемо шукати? — підійшов до нього Карась. — Мабуть вивіз сукин син.

— Проґавили ми з тобою, от що, — сердито відповів Рідкодуб.

До них швидко протиснувся Васька Плотник:

— Пошукайте в клуні, — сказав переконано, переводячи погляд з Карася на Рідкодуба. — Засіки я там робив, а в коморі немає. Може десь там... Хвакт...

— Громадяни, — голосно гукнув Карась. — Ходімте ще в клуню.

— Коли шукати то вже скрізь. Це — діло.

— Не може цього бути, щоб так ото в нього й не було...

Заховано десь...

— Позаторішній іще береже... Врожаї, хвалити бога, добрячі були...

Але короткі черстві репліки заглушив пронизливий тваринний галас Говорушихи.

Почувши про клуню, вона здригнулась і божевільно метнулась у сіни. Звідти, розпатлана й страшна, несамовито галасуючи, з швидкістю незвичайною для огрядних жінок сплигнула з ганку і помчала до клуні.

— Повішусь, людочки. Повішусь. Життя себе рішу, — вигукувала вона, розштовхуючи натовп і вимахуючи в повітрі налигачем.

За нею помчав Говоруха з перекошеним від люті обличчям, а за ним шарпнувся весь натовп.

— Куди біжите, не повіситься, — невідомо кого перекошував Оверко. — Налигач не видержить.

Але людей уже набилося повнісінька клуня. На долівці, густо потрушеній половиною, репетувала Говорушиха, а старий стояв над нею блідий з блискучими очима загнаного на слизьке звіря і тільки не своїм голосом вигукував:

— Люди добрі, просю вас... вийдіть з клуні... По-ха-рошому просю...

— Ой, лишечко! — злякано гукнув дівчачий голос. — Провалилася долівка!

— Де? Що провалилося? Чого ви жируєте?.. Які тут смішки!

— Що там таке. Яка яма.

- Диви, а й справді яма.
- Та що ви брешете, і таке вигадують.
- Та ось гляньте.

Пашка Сидоренкова всім показувала на дві чверти вгнуту долівку:

- Он воно що. Еге - е - е!
- Ану голову сільради сюди...
- Товариш присідатель, а гляньте, лишень, чи не отут те, чого нам треба.
- Лопаткою б копнути... Мо воно й на самім ділі...
- Ловко придумано, якщо й справді тут заховав... Зметикував старий собака.

— Всі вони святі та божі, а народ дурять, як дияволи.

Рідкодуб стежив за Говорухою. Той стояв притиснутий натовпом до стінки, обличчя йому почорніло, очі погасли і звузилися, а руки, як непотрібний додаток, безвільно звисали вздовж тіла. У правій руці він тримав налигача і жмакав його так, що пальці хрустіли. Коли стара, одхлипавши, знову заголосила — він люто вдарив її носком чобота під ребра, аж та хекнула й замовкла.

— Не верещи, падлюко, — витиснув він крізь зуби. — Доревлася! — і ще раз оперезав її налигачем.

Карась, хвилюючись, уже почав розкопувати яму, раптом наткнувся на товстий шар полови і тепер кілька чоловіка швидко вигрібали її.

— Засіки! — радісно вигукнув Васька, побачивши дощаний ріг. — Мої засіки, я робив!

— І пшениця, — додав Карась і, глибоко зануривши в полову руку, витяг жменю добірного зерна.

— Шукайте ще, — метушився навкруги ями Васька Плотник. — Тут шість засіків... От ей - же богу. Хвакт!

На цей раз йому ніхто не заперечував. За десять хвилин уся долівка в клуні була розрита, а з під ворохів вигребленої тухлої полови стирчали гладенько, до блиску вистругані боки засіків.

— Так, як на око, — сміючись, казав Карась Рідкодубові, — то ми вже заготовили пудів вісімсот. Це не секрет...

— Вісімсот, не вісімсот, а шістсот вірних, — серйозно й по-хазяйському зауважив Ступа.

Тихо верещала товста побита жінка й страшний від люті прикипів до стіни розхристаний, знівечений Говоруха.

Лишивши біля засіків варту, шевелівці тепер не йшли, а бігли за трактором, що з радощів дав третю швидкість.

Васька грав «Інтернаціонал», а Рідкодуб вліз по-між дівтору і намагався підспівувати їй. Дивлячись на нього, обвішаного дітлахами, селяни підморгували один одному.

— З центру, а видать простяк... Диви, як вони його в роботу взяли.

Демонстрація підходила до Степаненкового двору, а в цей час з левади, бур'янами пройшов Говорушин Стьопка і непомітно шугнув у хату. Там за столом, схиливши голову на руки, сидів старий Говоруха і тупо дивився на скатертину. Червоною заполоччю вишито було на ній великими літерами:

«Кого люблю — тому дарю».

Двадцять п'ять років тому вишивала тую скатертину чорноброва Горпина, що тепер обрюзгла, постаріла і тихо безнадійно хлипає на печі.

— Не журіться, тату, не допоможе, — глухо бовкнув син, сідаючи на лаву. — Робитимемо, знову наживемо...

— Як тут не журитися... Накрили нас з тобою сукини сини, як курчат, сину, накрили... Не допоміг ні проклятий твій комсомол, ні «Чорний ворон» Степаненків... Теж знайшов чим залякати... Листи, дурень, підкидав... Ех-ха! Не на лякливих напали... Люди з ними, сусіди проти пішли... Вся громада — ворог нам. Хоть крізь землю тепер. Жити ж не дадуть созівці, комнезамщики... Без ножа заріжуть...

Нічого більше не сказав батькові комсомолець Стьопка, а тільки послав руку в кишеню і в десяте намацав там маленький холодний набій... Два тижні тому з великими труд-

Ця вистава була виняткова. На ній, крім шевелівців, були очеретянці. Вони вперше за дванадцять років вийшли зі свого хутора на люди. Та ще як вийшли: гуртом в одинадцять чоловіка зі своєю музикою вони підійшли до сельбудинку і стали біля ганку в чеканні. Вони не хотіли товпитися в двері, ані розгубитися в натовпі. Вони послали в приміщення Костенка: він проводив у них мітинг, він же їх запрохував сюди, отже хай доведе справу до кінця...

— Піди, щоб там місця одвели. Ми ж ваші гості, — сказав Тимошенко.

— Та ще й рідкі, — додав його сусіда.

За хвилину радісно схвилюваний, з кашкетом аж на потилиці вибіг Костенко.

— Заходьте... Ваші перші дві лави з правого боку... Музика спереду...

Тоді тільки очеретянці організовано й поважно, не товплячись, увійшли до сельбуду й посіли свої місця.

Коли Костенко спіймав Рідкодуба за «кулісами» і сповістив про прихід очеретянців, той міцно стиснув незаможникову руку.

— Чудесно, друже! Наша бере! Ми сьогодні хіба ж так зрушили справу!

— У мене теж не погано, тов. Рідкодубе. Потім розповім! — похапливо відповів Костенко.

Особливо до речі прийшлася очеретянська музика. Васька Плотник — грав роллю старого батька Панаса і тепер загримований, вимазаний у сажу, з кошлатою чорною бородою і в старій Бойковій чумарці, поважно походжав поза лаштунками. Коли йому запропонував хтось пограти доки почнеться вистава, він категорично odmовився:

— Я вже не Васька Плотник, а заможний селянин Панас. Хваст... Прошу мене не зачіпати... Є у мене жінка, два сини, невістка, хазяйство, а ви — заграй! Не личить мені!

А музика очеретянська була не абияка. Складалася вона з двох скрипок, засмальцьованих від довголітньої служби, при чому лише одна була при своїй пам'яті, а друга мала тільки дві струни. Та це ні трішечки не псувало враження солідності і відносно високої кваліфікації оркестру. Особливо вражав шевелівців великий очеретянський барабан, що його несли аж два чоловіки. Це не якась там нічечна бубонка, що на ній іноді вибиває Оверко. Це справжній «струмент», на нього й глянути приємно, а ще коли загуває... А потім, хіба до бубни приладнаєш такі великі мідні тарілки?

Головне ж, що музики — не якісь там свистуни, а хазяї-люди, поважні люди. Оці як утнуть, — не гріх і старикам навприсяжки та в долоні. Так міркували шевелівці, вщент переможені очеретянською музикою.

— Ану заграй котроїсь — під'юджували вони музик. — А то нетерплячка бере.

— Заграти можна. За тим і прийшли, а вам танцювати ціпада.

— Та що з вами робити... Так тому й бути: чи танцювати — то танцювати.

— Під їхню музику хіба втанцюєш? Городська музика, — надібно сказав старий Ступа.

— Зате в нас спіхтахель, а в них нема, — заспокійливо вставив Свириденко.

— А ми ставка вчора закінчили. Гуртом... Там такий розлився, мов ріка. Приходьте купатися... — одбив Свириденків натяк Тимошенко.

Цією новиною очеретянці остаточно збили з позиції шевелівців. Останнім лишилося тільки чекати, доки очеретянська музика втне, щоб якось «замняти», «переграти» цю справу.

Спочатку завершчала перша скрипка. З другого колін їй почала скрипучим тремтливим тоном підігравати друга. Грали звичайного гопака, але шевелівці були зачаровані. Навіть дівтора втихомирилась і, протиснувшись наперед, здивовано поглядала то на рухливі смички, то просто в бороди музик. Деякі хлопчак так захопилися спогляданням, що за звичкою послали пальця в рот і ретельно смачували його.

Швидко центром уваги став барабан. Чого він досі мовчить? Барабанщики лаштувалися, не поспішаючи, інші готувалися до святого дійства. Один узяв блискучу мідну тарілку і підніс її над другою, а тимчасом другий озброївся великою калатушкою.

Перший хитнув головою й ударив тарілкою, другий гукнув у туго напнуту шкіру. Ефект був незабутній. Шевелівці не могли стояти на місці. Гопак у такій подачі збавляв рівноваги навіть найзапекліших скептиків. Деякі вже пристукував ногою, дехто ворухив плечима, а старі тільки прищмокнували собі в бороди.

Очеретянці показували «клас».

А в цей час за полотняною завісою йшла гарячкова битва. Приладнував до кашкета червону зірку Стьопа Говоруха: він мав грати червоного командира Петра і Рідкодубів «Стеер», заряджений одним холостим набоем, стривав у нього за поясом. Не легко дістався Стьопа цьому «Стееру». На нього не без підстав претендував і Колька Стрепет, що, граючи роль ватажка дезертирів Павла, хотів мати револьвера біля боку. Та в останню хвилину Колька погодився з Рідкодубом. Справді, червоний командир мусить бути озброєний краще за дезертира...

Васька Плотник, заклавши руки за спину і нічого не бачачи перед собою, ходив вздовж сцени і мимрив собі під кудлату бороду:

— «Мовчи, стара. Чого заводиш. Ну, що ж таке. Забави...

тв — що зробиш. Треба йти, коли забирають. Служив
я царя — хай син послужить на товаришів».

Він хоче ці перші слова зі своєї ролі проказати без суф-
фла, щоб вийшли вони в нього переконливими.

Рідкодуб допомагав дівчатам прибавати рушника на по-
д Оленка, виражена у вишивану сорочку та в широку
часту спідницю, більше за всіх турбувалася за успіх
грати. Вона грала дружину Павла і синій жіночий очіпок
якобто окреслював її високий рівний лоб і відтінював
йому синяву очей.

Як ви думаєте, не провалимося?— стрельнула очима
Рідкодуба.

Не хвилюйся... Пройде як слід. Вдень не провалилися,
в ролі були куди тяжчі. Не провалимося й тут.

Ванюшко, голосніше підказуватимеш!— кинула Олен-
ка севі Литвиненку, що з книжкою в руках уможу-
вала в суфльорській будці.

Олена Наталки, коханки Петрової, випала Паші Сидорен-
ку. Дівчина добре визубрила свої слова, але хвилюва-
лася, зустрівши в загальній метушні Кольку Стрепета,
якого благає:

Кольо, ти мені тихенько підказуватимеш. Добре? А то
якось.

Підкажу, підкажу,— одмахувався чубатий у сивій
чепці «дезертир Павло» і мчав за лаштунки збирати своїх
товаришів - «бандитів».

А ті похмуро походжали поза сценою. Вуса, намальовані
на чепці, надавали їм солідного вигляду, а мисливські
чепці та розхристані батьківські чумарки робили з них
якобто закоренілих лісовиків.

Поміж ними, зодягнені в червоноармійське з зірками на
плечі, зухвало шугали ті, що за ходом п'єси переможуть
дезертирів. Вони почували себе героями.

Рідкодуб востаннє глянув по сцені. Здається, все. Можна
закінчати. В «залі» замовкла очеретянська музика.

— Времня!— протяг хтось з кутка.

Знялася буря оплесків.

Тоді до Рідкодуба рішуче підійшло троє: один «червоноармієць», двоє «дезертирів». Усіх трьох Рідкодуб час бачив на репетиції, помітив і сьогодні на демонстрації, але прізвища їхні були йому невідомі...

— Товаришу Рідкодубе,— сказав один з «дезертирів». Ми оце втрьох давно хотіли з вами побалакати, та ніколи не вловимо.

— Кажіть, що у вас цікавого.

— Діло в нас просте... Як ми всі є бідняки, одне слово, незаможники, так хотіли б у комсомол записатися.

— Щоб значить у ячейку, і активно працювати,— весело додав «червоноармієць».

— Хіба нас тільки три... Нас ціла кумпанія,— обізвався другий «дезертир».

— Чого ж ви раніше не записувалися?

— Ет, що там і говорити. Хіба ви сами не бачите, хіба у нас у комсомолі?.. Говоруха заправляв, а нашого брата не признавали...

Рідкодубові хотілося вхопити в обійми, і «червоноармієць», і «дезертирів» і радісно кричати про їхнє бажання на всю залу, але він почув, що знову хтось вигукнув «времня», і лише на швидку кинув хлопцям:

— Молодці, товариші... Завтра вранці заходьте в сім'ю... раду... поговоримо, а зараз починати будемо... Добре придумали, хлопці.

На сцені, готові до початку розташувалися дієві особи: старий Панас біля дверей закам'янів, Одарка (дружина Панаса) зі своїм сином Петром за столом сидять. Ось-ось відкриють завісу.

Хоч би не збитися з початку, а далі вже піде як по маслу,— думає кожний.

У будці, примружуючись від світла, сидів над розгорнутою книжкою Івась Литвиненко. Тоненько заскіглила перша

скрипка. Мабуть, музики готувалися далі «поражати» селівців.

Тоді з - за завіси вийшов Рідкодуб і підніс руку. Скрипка замовкла. Поволі вщух лемент. На стрункого уповноваженого жадібно дивилися сотні очей.

— Товариші. Сьогодні ви на власні очі бачили, як дурили нас з вами й усіх робочих та селян — ваші глитаї... Вони ховали хліб... Вони потім хотіли здерти за нього три шкури з бідняка... Сьогодні, товариші, ви дружно й організовано викрили їх. У Говорухи знайдено сімсот п'ятдесят пудів, у Степаненка триста. За приховання вони підуть під суд. Половину липневого пляну виконано... За вашою допомогою, товариші, і решту виконаємо... Хай живе союз неможливого й середняка проти куркуля!

Оплески вкрили його слова. Ховаючись за завісу, помітив Рідкодуб на першій лаві високого кощавого Карася в парусиновому плащі й маленького шуплявого Костенка... Вони плескали йому, а обличчя цвіли їм гордою радістю. Відхиливши завісу, висунув обличчя Гаврюшка:

— Граждани,— сказав він,— зараз тут здесь буде п'еса Степового «Боротьба»... П'еса, конешно, революційна і на сцені буде стрілянина, но ви, громадяни, не бойтесь, потому стрілятимуть з холостих і вгору. Перед тим як стрілятимуть, я вийду й скажу»...

Хтось із сцени рішуче взяв Гаврюшку за комір і його раптовий довжелезна голова з широким здивовано - відкритим ротом пірнула за завісу.

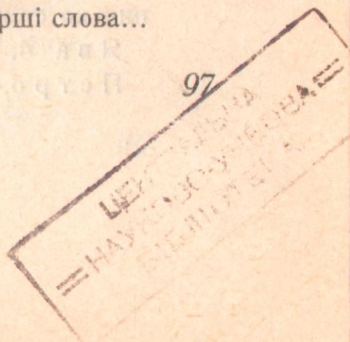
— Завжди ти, Гаврюшка, вискочиш, як Пилип з конопель,— допікав його за лаштунками Рідкодуб.

— Хіба не можна... чи що?.. Я завжди попереджаю, якщо в п'есі стрілянина,— виправдувався завсєльбуд.

— Годі. Починаємо!

Завісу відкрито і суфльор похапливо подав перші слова... Плаче стара мати Одарка, обнімаючи Петра:

— Забрали, забрали... Чує моє серце...

Бліде світло лампи скупно падало на три сотні найрізноманітніших облич, що застигли в жадобі бачити найдрібніший рух на сцені.

Остання дія — так би мовити «гвоздь» вистави. Це ж у ній буде стрілянина. Тому не дивно, що на сцені запанувала особлива хапливість і метушня. Треба було прибрати до біса рушники, повиносити геть лави, стіл, рогачі і все, що хоч трохи нагадувало хату мирного селянина. Натомість серед сцени покладено було товстого пенька. На ньому відпочиватиме червоний командир Петро.

Навкруги пенька виростав ліс... Хлопці вносили на сцену оберемки молодого гілля, встромляли його в щілини поміж дощок і за п'ять хвилин на сцені шелестів такий чагарник, що цілий загін дезертирів міг би в ньому сховатися.

Оверко Ступа грав першого дезертира і його велетенська постать серед низенького гілля нагадувала високо спиляний дуб.

Васька Плотник на час баталії поміж червоними й дезертирами мав гавкати собакою, — так вимагала п'еса. Але й у цій новій ролі здібний актор досить успішно тренувався за лаштунками, викликаючи регіт дівчат...

Зі «Стеєром» у руках пройшов через сцену і зник у темному кутку Стьопка Говоруха — «червоний командир». У цей час, шукаючи Оленки, туди поткнулася й Пашка Сидоренкова, але побачивши, що її там нема побігла назад.

Дія розгортається повною ходю...

Шелестить під дезертирськими ногами трава. Деся придушено хрипить собака. Васька Плотник прекрасно веде роль.

Сплять стомлені червоноармійці та не спить їхній командир. Кожний його рух фіксують сотні напружених очей. У кутку сцени за лаштунками стоїть радісний Рідкодуб і пильно стежить за ходом подій.

Я в а 4.

Петро. — Хлопці, за мною. Ур - а - а - а. (Червоноар-

...і з криком «ура» вибігають з кушів. Ззаду по них стріляють. Обидва Петрові тогариші падають вбиті)...

Таку ремарку до 4 - ої яви сумлінно подав з суфльорної будки Івась Литвиненко, але її не виконано до кінця... Справді, стрілянина зчинилася, аж небові жарко, два Петрові товариші попадали на підлогу, картинно розкидавши ноги і чуби, але чому...

Надлюдський зойк, і з - за лаштунків просто на сцену падає людина.

Капаючи ротом повітря і притискуючи руки вище серця, на зелену гіллі лежав Рідкодуб...

І «червоноармійці» і «дезертири» захолинули в різних позах - бойових позах...

Глядачі мов, загипнотизовані, підвелися з місця: що це, чимодом п'єси так треба, чи справді людину вбито...

Від напруженого дихання в могильній жахливій тиші чутно дріжала струна на скрипці очеретянського музиканта.

І знову зойк:

Ой боже ж мій! Ой лишечко! Вбив, на смерть убив! На сцену вилетіла Паша, за нею біда, як крейда Оленка...

З перших лав стрибнув на сцену Карась, а за ним Костенко... Десь хлипнула жінка і злякано закричала дитина. Одні разом затужило кілька жінок. Натовп рвонувся на сцену, перекидаючи лави, тиснучи одне одного. А там з переможним від болю лицем лежав Рідкодуб і поміж пальців йому збігала вишнева кров...

За що ж це тебе, товаришу дорогий? — глухо сказав Карась, нахилившись над ним...

Костенкові очі раптом швидко заморгали і по голеній незаможника тихо скотилася велика гаряча сльоза...

Пашка й Оленка розстібали сорочку Рідкодубові, а Івась Литвиненко побіг до лікаря.

Мов пружина випростався на тремтячих ногах Карась і виматюкався.

— Хто? Кажіть, бо всіх у допрі згною. Бандити, сука сини!..— гукав він просто в обличчя скам'янілих хлопців.

До нього підбігла Пашка.

— Дядьку, не кричіть, не лайтеся... Не вони, не вони.

— А хто ж?

— Він, отой з револьвером. Я бачила, як націлявся. Щоб я з місця не зійшла, він...

Стьопка Говоруха без червоноармійського кашкета бийся і розгублений протискувався крізь натовп, намагаючись вислизнути з натовпу. Кілька десятків рук, мов гадину, відкинули його від себе... Він упав просто до ніг Карасенка і Рідкодубів «Стеєр» випав йому з рук. Тоді до нього наблизився Оверко Ступа і мовчки з усієї сили вдарив його по голові ботом у підборіддя.... За ним рвонулись усі, тримаючи руки в готових спускати на голову зігнутого втрое парубка.

— Убити на місці падлюку!

— Гадина чортова! Ич, як мазкою вмився!..

З носа вбивці справді пішла кров.

— Такого чоловіка хотів...

— Хлопці назад! Не зачіпайте, він своє візьме!— наважував Карась гостро і твердо...

Хлопці розчаровано спустили на долівку рушницю. В селянській будівлі стояв невимовний, жахливий галас... Тут жили жінки, а за ними ревля дітвора. Дівчата обережно поралися біля Рідкодуба, що, зціпивши зуби, хрипко і глухо стогнав...

На дворі вересень... Уже жовтіє листя й у вікно, що над ліжком, часто бачить Рідкодуб, як кружляють, перевертаються і тихо лягають на землю різьбні жовтогарячі метелики. Рання осінь завжди бадьорила Рідкодуба... Вона така повнокровна, свіжа і несе з собою безмежну романтичну завзятість...

Ця осінь принесла йому життя... Два місяці тому його замовляли труну, а сьогодні він має дозвіл поблукати...

поміж ліжками. Правда, ще на грудях туга перев'язка, але дихати вже легше і страшенно кортить роботи....

Та більше за осінь дзвінку й хорошу, більш за радість одужання тішить і бадьорить Рідкодуба звичайний лист, що сьогодні вранці одержав його...

З далекої Шевелівки в столичну лікарню писала Оленка:
«Драстуйте дорогий товаришу, Семене Михайловичу.

Як би ви знали, як часто ми вас тут згадуємо... Оце зійдемось у сельбуді всі комсомольці і починаєм про вас... І так гарно тоді всі говорять, тихо так і хороше. Комсомольців у нас тепер тринадцять чоловіка, а між ними я одна дівчина... Тяжко мені, Семене Михайловичу, як би ви знали. Все одучаю хлопців від горілки та матюків. Та хіба за всіма встежиш. Ось іще Пашка запишеться — тоді ми їм утремо носа...

Видужаєте, так щоб обов'язково приїхали в Шевелівку. Ми вам хіба ж таку зустріч устругнемо...

Та й часи тепер не ті... Созівський трактор уже давно оре селянам... Свій участок за два тижні виорав, а земля ж їм попалася, як масло. Тато теж до них туляться... Та хіба тільки вони. Всі незаможники та середняки шевелівські в колектив хочуть. Покищо два нових СОЗ'и у нас організовані. А Сніжківський СОЗ уже в комуну перетворився.

А Олексіївка та Голубівка ухвалили перейти на суцільну колективізацію... Ото й я розумію, що молодці. Та тільки й ми не відстанемо... Приїдьте, лишень, подивитесь, як змінилося все, наче й люди не ті стали. Жвавіші якісь, розумніші. Як гарно про вас згадують та все просять привіт вам передавати.

А оце позавчора вирядили до армії Миколу... Созівці подарунків йому надавали, а дівчата деякі аж плакали... Як не є, хоч і з чужих країв до нас прибився, а гарний товариш був. Тепер на тракторі їздить Васька... Горде таке стало і через губу не плює... Мабуть таки доведеться записуватися з ним. Приїдете до нас, Михайловичу, на весілля. Ну

102 й погуляємо. По-нашому, по - комсомольському. На що Ванюшка Литвиненко (він же в нас секретар тепер), таке мале та лагідне, а й то вимагає, щоб його на покуті посадити поруч з батьком...

І ще вітає вас голова сільради. Він і досі обіцяє нам дістати завсільбудинком, бо Гаврюшка поступив прикажчиком у кооперацію. А Костенко героєм ходить... Радіє... В СОЗ'і діла гримлять...

— Хай тепер, каже, куркулі журяться.— І правду він каже, бо добре таки ми на хвоста наступили глитаєві. Оце якось увечері сидимо біля сельбуда, аж дивимось—чимчикує старий Гуць... П'яний, як дим... Побачив нас і почав:

— Ах ви сякі такі... Загнали Говорухів та Степаненка в тюрму, та й радієте... Мене, брат, не загоните... Дудки... Проп'ю краще все до нитки, а камунії нічого не дам».

От чудак. Попосміялися ми з нього, та й тільки.

Ну, видужуйте швидше, тов. Рідкодубе, та приїздіть...
Всі просимо... Сповістіть тільки, коли будете. Щоб ми знали.

О л е н а Б о й к о в а »

Вдесяте вже сьогодні перечитує Рідкодуб цього листа і, тепло всміхаючись, дивиться у вікно на вмирання золотого літа.

КІНЕЦЬ

МАРКО ЗІСМАН

УЗБЕРЕЖЖЯ

Хвилі миють Чорноморські береги,
Хвилі пристрасно цілують груди скель.
Тиху повість чотирьох могил
На шляху почує корабель.
Тиху повість про гучні діла —
Про повстання,

подвиги,

загин...

Місяця пірога пропливла,
Потонувши в пінній тьмі глибин.
Березань —

(граніт чорніє скрізь).

Тут у рік великих бур

і криз

Не в диму,

не в громі канонад,

Пав з товаришами лейтенант...

І ввижається —

одеський рейд,

І вогнені гирла батарей,

Тумани у темно - синій тент

Загортають напівсонний тендр.

П'ятий рік...

минулого нема...

Йде світанок...

Близько вже Лиман.

Молодик тікає крадькома,

Тінню

в голубу затоку хмар.

П'ятий рік...

Минуле, наче міт.

Спить на цвинтарі суворий Шмідт,

Постріли „Очаківських“ гармат

Не хвилюють більше естокад...

Хай ніхто старого не згада!

У фосфоресценції вода,

Узбережжями

в далечині

Одлунали вже сирени голосні.

Хай ніхто старого не згада!

Мертвим не постати із могил,

Забуяла парость молода,—

Вкрила Чорноморські береги...

Крає лезами янтарних смуг
Обрії зоря.

Назустріч — Буг.

Привіта гудками нас в путі
Велетень індустрії — „Марті“.

ПЕТРО КОЗЛАНЮКА

ПОХОД

То як везли стебнівські легіні¹ мертвого Юру кремінистою доріжкою в село — молочними верхами сумні трембіти трембітали.

Тай ще пискливі дзвони на дзвіниці жалібним голосінням вигонили нарід з хатів.

Тай пішов, затовпився нарід за фірою, наче ті діти з військом у войну, гей ота біда біднезна за нужденним, хлопським життям.

А як здоймили вже оті черлені² легіники чорного, янтарної землиця в подоляків, Юрового трупа з фіри та протягли його на дубовій лаві у хаті — ніби всі гори захитались о Василюшиного плачу.

Від редакції. Це оповідання західньо-українського революційного письменника П. Козланюка друкувалося в єдиному на Західній Україні пролетарському журналі „Вікна“ за сі ень 1930 року. Але світу не побачило, бо фашистська польська влада на Західній Україні skonфіскувала його негайно по надрукуванні. Маємо в цьому випадкові нову ілюстрацію того неймовірно тяжко о стану, що в ньому перебуває західньо-українська революційна література, з великим завзяттям бореться за своє визволення разом з пролетаріатом та трудящим селянством Західньої України. Редакція Гарту з радістю містить оповідання тов. П. Козланюка на сторінках нашого журналу.

Редакція

¹ Стебнію село в Карпатах, на Гуцульщині. Легіні — хлопці.

² Черлені — рум'яні, червоні — здорові.

І пішов тоді по людях на подвір'ї такий жалісливий плач та голосіння, що як студені та ледяні ще он де верхи, а й ті вже плакали, здається, голосними чуркалами ¹ в потоках.

А смучі легіники беруть, та ще й договорюють жалями Василисі, та ще своїми банними ² словами, як гострими бричами рубають груди старій мамі.

— Ой, та шукай лиш, небого мамо, красного лудиння ³ і лагодь борзо файні колачі й короваї до вишиваних бесаг, бо будемо виряджати зараз твого Юру до невістки, княгині пишної та молодії...

Василиха стара ухопилась руками мальованої скрині обік мерця і аж миналася з розпуки.

— Ой, а деж ти, Юро, дитинонько, гостював так довго та мовчазно — заголосила всіма плачами Василиха.

А відки ж ти вертаєш тепер до мами старенької з дужими та файними легінями?..

А легіні, гей ота гнучка та молода дубина в бутинах ⁴ наповнили Василишину хату.

— Та шукали - сми — кажуть — мамо твого Юрика молодого цілих три дні і три ночі, та всі видите, потоки та ізвори скелясті за ним перепорпали...

Бо думали - сми, що погнала легіника молода кров файної дівчини та шовкової любви собі шукати, гадали - сми, що побрів молодець смілий якоїсь невмодної калини шукати на сопілку та заблудився...

Та найшли його, мамо, аж ледви - неледви під синьою Чорногорою, але... не з любкою білою та молодію...

Лежав легіник молодий у потоці - ярі на чорному снігу біленьким личком униз, та слухав, чекав ніби собі тихенько, коли то вже запашна весна зашелестит по горах зеленими сукнями...

¹ Чуркало — спадисте джерело.

² Банує — тужить, банними — тужними, жалісними.

³ Лудиння — одежа, вбрання.

⁴ Бутини — грубий, густий ліс.

Аби його вона, мамо, злотими чічками та квітками засичила, аби його молодого шовковою травою обвинувати пеливо...

Та щоб його там, мамо, вороги - вороженні пани не вгледіли та щоби чорні гадюки - жандарі не спіймали до камінної клітки буйного сокола полонинського...

Ге - гей, люди, страшне було Юрове прощання із світом, гірке було вмирання легіня молодого!.. Тепер уже стара Василиха всіми жалями, всіми роспуками дзвонила над сином.

А синьоока Анничка Попадюкова впала на чорного мерця, гей би підтята косою стеблина отам на царині, і заревіла - заголосила таки на увесь жаль:

— Гой вуйночко¹ - мамко, навіщо - сте пустили мене Юру з хати?..

Та було його, вуйночко, пишного у білу пазуху спрятати, та було його, мамонько, під саме серце узяти та заховувати безпечно!..

Та я ж би була, вуйночко, цілими днями й ночами чипіла на морозах і сокотила² любка від нелюдів... Та я ж би була всім жандарям на світі погані очі повиديرала з голів за свого любчика золотенького...

Молодицями в сінях уже такі величезні плачі термосили, що аж тверді на серце бадіки³ тягали шорсткими рукавами по очах.

— Мо - ой, та за таким годним, розумним, та сміливим легінем не тільки мяка челідина⁴ зафлинькає⁵ — і старий навіть християнин зареве, як медведище — гомоніли по тихо бадіки.

А стара Василиха утратила вже й мову з хлипання. Повалилась мерцеві до ніг, як би підрізане дерево в бутинах і тільки раз - у - раз відхлипувала до легінів.

¹ Вуйна — дядина.

² Сокотила — берегла, хоронила.

³ Бадіки — дядьки.

⁴ Челіда, челідина — дівчата, жіноцтво.

⁵ Зафлинькає — з амльохає, заплаче.

— О-ой, не йдіть, дітоньки!.. Ой, не лишайте мене, сироту!
Але сторонські¹ легіні таки збиралися вже. Кланялись тепер товаришевому трупові гнучкими лозами, пускали по хаті такі жалісливі слова, що молодиці аж миналися з плачів.

— Ой, спи, наш солодкий товаришу — друже, спи, та най тобі сниться щодня ота наша золота воля хлопська, що згинув - єсь за неї!

— І най твоя — приятелю — смерть жахлива стрілою полетить по всьому широкому світі, і най розкаже вона бідним людям, як усюди вони мусять гинути через панів, та всяких головоїдів нетрудних!²

— Нехай же тобі, легіню молодий, чорна земля ляже легким дівочим усміхом на груди і най твої змагання молодецькі упадуть тяжкою карою на наших ворогів вороженних!

— Спи Юро, пишний товаришу наш, та не засинай дуже твердо, слухай — прислухуйся, як наша воля гуцульська гомінко ще задзвонить горами, та кичерами!..

— Та слухай ще, друже наш, як шумітиме обік цвинтаря Черемош бистрий, та тішся Юроньку, що в молодих легінів отак ще бистро черлена кров буде кипіти за всі знущання і кривди гуцульські від нетрудних...

— Прощай, та прощай бодрий та гойний товаришу!

— А ти, сирото - любко, Анничко, сплети своєму любчикові пишному золотий вінчик барвінковий, бо він за наше хлопське горе і нужду минувся молодий із світа.

— Та не бився він, Анничко, ані з німцями, ні москалями за бездурно — боровся твій орел полонинський з отими клятими ворогами людськими, що вже почерез цілі віки — віченні п'ють — розпивають оту дурну ще кров гуцульську!..

— Іще раз прощай, наш товаришу!..

¹ Сторонські — з іншого села.

² Нетрудні — люди не робітної кляси — паразити.

108 — А ви, чесні бадіки тай молодіці, будьте здорові і не забудьте зробити легіневі похорон файний ¹.

— Але не беріть до нього, люди добрі, ні гладких ксьондзів ані дяків, бо небіжчикові і в темному гробі було би на вас банно.

— Най, люди, на його похороні граються з вітром черлені бинди та шерстянки, та жалібні співанки дівочі і легінські — нехай він хоч у гробі засміється весело срібними мріями.

— Будьте ж здорові, ви, мамо, тай ви, бадіки, тай ви також, молодіці й челяде!..

Стебнівські легіні поклонилися ще як слід сторонським людям і повиходили навшпиньках з хати.

І як у хаті хвилиночку лише зробилось тихо — зомліла синьоока Анничка Попадюкова. Отак упала насеред хати, гей поліно — і по дівчині.

Кинулись перелякані бадіки, раз - два, відтирати зомлілу челядину. Але меткі молодіці хутенько відштовхнули бадіків круглими ліктями, та ще й заігйкали на них сердито:

— Та чого йдете, та чого пхаєтесь один з другим до розщінканої челядини, як тут і без вас є кому рятувати?!

— А - гій!

І то лізе таки вперто один з другим, як недорізаний баран, дівочої цицьки не соромиться навіть, прости господи!

Розтерянні бадіки трошечки взлостились од сорому та обиди. Але не хотіли робити бучі з бабами при такій оказії й нерадо, поволеньки подались узад.

— Но - но - но!.. Воскрешайте вже ви там одинокі наші розумниці на світі — замахали лиш бадіки руками.

А стара Василиха так тепер заводила на всю хату, що аж шиби у вікнах побренькували.

2

Над вечір вертав старий Василь Папоротюк з Косова—міста.

¹ Файний — гарний, хороший.

Твердо ступав по вечірніх, весняних уже приморозках
шкіряними постолами і слухав, прислухувався, як у рідних
Устеріках жалібно трембіти голосили.

Ей, ба кому ж там, варе¹ — думає старий — лиха причка²
прислучилася? Ба, по кому ж то, ади, так жалісливо трем-
біти заплакали?

Біжить старий легінськими кроками, шорстку від при-
морозків дорогу тручає позад себе.

Та підбігає вже Василь до опришківського потічка —
дітиська устеріцькі³ гладку, та різнопестру маржину⁴ на-
полюють у вигідній долинці.

— Гей, діти — а кому ж то наші, устеріцькі трембіти
так смутно смерть по смечині розносять?

Та за ким вони так файно банують усіми смутками?

Аж іздоймив старий шкіряну клепаню⁵ з голови, аж роз-
горнув сиву, нестрижену чуприну над вухом, щоби — про
всієке — діточих слів не пустити поза себе.

— Та то, бадічко, за Юрою Папоротюковим такий вели-
кий туск⁶ ходить горами — загомоніли в потоці дітиська.
За ним уже трембіти плачуть від полудня.

— За Юрою, за Папоротюковим? — холоне Василь над
потоком.

— За Юрою, кажете?.

— А - єюже, вуечку годний!.. То привезли його сьогодні
стебнівські легіні до Папоротюків — оповідають: снігом
завіяло та засипало його десь там аж під Чорногорою.

О - оой!

Не побіг — переляканою сарною полетів старий у село.

Та прилітає вже під свою хату старий гуцул.

Мокру клепаню шпурляє з голови аби не заваджала.

¹ Варе — прислівник гуцульський.

² Причка — пригода.

³ Устеріки — село на Гуцульщині.

⁴ Маржина — худоба.

⁵ Клепаня — велика, шкіряна, або сукняна шапка гуцульська.

⁶ Туск — смуток, жаль.

110 А бадіки - майстри на подвір'ї біленьку, ялову домовину збивають сокирами, а чорна хата ціла аж гойдається від плачів челядинних.

— Ой, баді — а чи то в мене весільні заводини сьогодні а чи то мій Юра легіням — побратимам — храм парубоцький справляє?

Мовчать бадіки, як би води у рот набрали, бо то ніби й казати нема що. Понагинались над домовиною, як у понурі скелі над кручею і кремсають, старечі Василеві груди розбивають сокирами.

А з хати жовті, воскові свічі хлипом хлипають через вікна.

І стоїть Василь на подвір'ї, як укопаний — хитається наче той сірий туман над бездонною пропастю.

— Ге - ей, та не кремсайте, люди, сокирами, але відповідайте, що вас питаю — бо мені старе серце тріскає, розпадається в грудях!

Та як не заплаче тепер старий гуцул... Як не заголосить на все подвір'я... Людоньки! Навіщо то вже моцні на серце бадіки й не одну людську смерть бачили на війні, а й вони не втримались таки тепер на подвір'ї. Покидали хутко гострі сокири під ослони, та в покорчене гйблиння на землі і аж за хату повтікали.

— Ей, люди — та то би й твердий камінь не всидів на місці, як уже старовина заголосить — виправдувались перед собою бадіки.

А старий до хати влетів кулею.

— А вже ти, Юро — синоньку, всокотився від жандарів та криміналу, вже? — упав на синового трупа сивою головою.

... Та вже ти свобідний тепер, молодеку - гуцуле? — заголосив усіми голосами. Вже ти розпендив і понагонив із гір усяку псяр'їву, та пажерливу кольку нетрудну від нещасного гуцула?..

Більше не зміг і слова писнути старий Папоротюк.

Поблід лише на жовтому лиці, як блідне ясний місяць перед темною хмарою і важким, дерев'яним ковбком на мальовану скриню повалився.

— О - ой, люди — завіщо ж мені така кара - карезна на сиву голову! — затрусився всім тілом.

По темних кутах молодичі хлипали тихим сковичінням. А жовті свічки дивувалися ясними очима і порскали раз-у - раз дрібоньким, ніби діточим, плачем.

3

Ніч.

Змагається по горах холодний, розхлябаний вітер з ціпкою ще зимою й коли - не - коли тужливим плачем трембіти покотить лисими верхами.

Ніби дрімають гори сірою дрімотою. Спить село. Забилися маленькі хатки під сірі поли скелястих, гірських сардаків¹, позапахались боязливими дітьми в густе, шпилькувате смеріччя й... шуміть, колишіть, наше горе поважні смереки! Заглушіть хоч уві сні стару біду і злидні гуцульські — нехай зажурений бадіка хоч тепер чується не наймитом — буйним господарем оцих гордих і могутніх вершин... Шуміть, ще дужче шуміть, поважні смереки!

В-Папоротюків світло в чотирьох вікнах — не спить старий гуцул. Рум'яна челядь до побратима зійшлася востаннє.

Гладенько вигибльовану домовину бадіки до синій винесли з хати. Тай поставили на високих ослонах новеньку Юрову хату. Бо в теплій, дедевій² хаті не попанив собі вибагливий легінік і почало, на очах, його чорне, як вугіль, молоде тіло розложуватись. І мусіли людяні бадіки вже аж такими негостинними бути.

Засвітили ще бадіки високі свічі воскові довкола Юрової хати. І повзають тепер по дерев'яних стінах німі тіні злощасні і бродить ще по самі коліна в Папоротюковім горю мовчазний смуток чорний.

¹ Сардак, сардачина, пефек — коротка, сукняна одежа гуцульська

² Деда, деде. ій — батько, батьковій.

Порскають ясними вогниками мовчазні свічки — тріскає від одчайного горя і старе серце у Папоротючки.

Та де ж бо!.. Лежить дитина осьде в сінях, як той поганин чорний, навіть і божого розп'яття, або якогобудь образочка немає в головах.

Ой, люди!..

— Та най хоч я оцю маленьку божу матінку поставлю йому в голови,— тихесенько благає Папоротючка чоловіка. Та най хоч вона святенька потішить нам дитину нещасну!

Але невблаганний старий Папоротюк.

Згорбився над домовиною, наче усохле дерево над кручею і стьобає стару маму очима як батогом.

— Ой, не клади, стара, та не пхайся мені тут з церковними божками, бо аж у потік я тебе з ними вишпурляю!..

— Чи ж не оці, варе, попівські божки і хрестики, та ще всякі головоїди нетрудні роблять усю біду на світі і вигнали мені Юру по смерті у Чорногорі!?

Плаче Папоротючка.

А в меншій половині хати бліда Анничка умліває з розпуки.

Бо роблять дівчата завивані та кручені паперові косиці на смерековий вінок Юрі і тихим голосом весільної співають:

Оженюся, моя мамо, оженю, оженю,
Привезу ти невістицю — з хати тя вижену.
Ой, шуміла ліщинонька, як ся розвивала,
Ой плакала дівчинонька, як ся віддавала.
Та не шуми ліщинонько і не розвивайся,
Не плач, не плач, дівчинонько, тай не віддавайся.

І ці дівочі співанки весільні силоміць пхають синьооку Анничку в такий великий жаль, у такий страшний туск, що — як не своя вже онде Анничка.

Навіть і плакати дівчина вже не годна — сидить тільки за столом без душі, гей ота чічка¹ зів'яла.

— Ой, Юроньку!.. Любчику мій срібний! — безсило шептять тільки гарячкою спалені дівочі уста.

А легіні у другій хаті, як би на весілля зібрались. І гомонить голосно на всю хату і регочуться, аж тужливі дівчата веселішають умить і зацікавлюються.

— Ба, чи чуєш ти, любко, як легіні онде регочуться, гей коні? — шепче Мокрина меткій Марічці Черемошуконій. Ануко скоч лишень, душко, та глипни туди оком!

Побігла Марічка. Ніби ножа в легінів позичати дівчатам.

Убігла назад, по хвилині і розрум'янена, гей мак червоний, і чорною сажею обмазана на обличчі і розреготана до сліз.

— Ой, любоньки! Ой сестриченьки солодкі! — задзвонила сміхом по хаті, аж дівчата за столом піднялися.

— Ой, голубоньки!..

— А що там, що Марічко - душко? — гуртом посипалось із-за стола.

— Саджою, любки, мажуть оті чортенники лабаті, позди-хали б!

— Х - хі - і — запримітили дівчата саджу в Марічки на лиці.

— А вони що тамки роблять Марічко - серце?
Марічка споважніла.

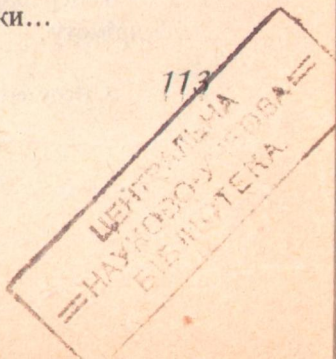
— Біг - ме, сестрички, Юрів вінок убирають.

— Легіні!?

— Аби я так дихала!.. Вирізали, сестричко - любко, якусь велику звізду з грубого паперу й причепили її — а - діт² — на самій середині вінка угорі. Та нарізали ще, сестрички, червоних патичків, і збивають із них на лаві нумери якісь довгі... „Пролетарі“ якесь уже збили, чи що — не тямлю, бо сажею мастили, чортенники...

¹ Чічка — квіточка, цвітка маленька.

² А - діт — скорочене гуцульське — а - дивить.

— Ой, варе? А як би, любко, подивитись туди?

— Ану побіжім, сестри!

І тепер уже в хаті вчинився такий галасливий ярмарок, що аж мусіли згодом старі бадіки заігйкати на челядь.

Бо вже, люди, й мертвець у домовині перевертався від шуму, та реготів челядинних — пояснювали собі зажурені бадіки, як утихло.

Пізно надворі. Дівчата й молодиці давно вже пішли спати — лишилися тільки легіні й бадіки біля мерця.

І легіні й бадіки дрімали в хаті. Таки порядно вже дрімали, як приїхав стебнівський Іван Березорчюк. Не помітили навіть, усі, як він конем уїхав на подвір'я.

А Іван прив'язав білого коня до низького вориння на подвір'ї й потім до хати увійшов звільна.

— Добрий вечір вам, люди добрі! — здоймив літній уже Іван теплу клепаню з голови.

— Добрий вечір — сонливо посипалось од бадіків.

— А яким миром до нас Іванку? — запитав і старий Василь увічливо.

Іван привітався з людьми.

— Та прийшов, приїхав - сми — каже — оповісти вам, люди, як оцей молодець годний минувся із світа, та як бідний нарід марнується всюди через оті, смучі, панські порядки на світі...

Але слухайте, людоньки файні і другим вухом не випускайте нашої біди хлопської, бо виздыхаємо всі, як ті миші на морозі, через наш розум непутерний¹!

Тепер бадіки, як би ремінним батогом нагнали од себе дрімоту.

¹ Непутерний — негодящий.

Провертіли ще грубими пальцями немиті вуха в нечесаній чуприні, як у хашівнику й рядом на широку лаву й на ослони посідали.

— Ану, мой, слухайте й ви доброї бесіди, нехай вам не будуть у голові лиш танці, та запаски дівочі! — загомонили бадіки до легінів на ослоні, біля мисника.

А Іван зняв коротку, червону петичину з плечий.

Та сів ще за стіл, як той боярин весільний.

Та закурив ще Іван високу, мосяжну файку з бакунницею й пустив тоді словами по хаті, як повний Черемош водою по зарінках.

5

... То сиділи ми отак на храму в Білоголовах ¹ і за свою біду гуцульську зговорилися.

Нарікаємо, як то звичайно.

— Така тобі, мой, біда та нужда — говоримо, що — гинь і пропадай бідний гуцуле! Землі нема, ліси кругом — панські, маржинка — багацька — бери хоч гуцуле, та дубовою корою годуй дітисків... А податки тиснуть, а всякі треби церковні та попівські душу з чоловіка випирають. Та й заробітків уже нема, як давніше було, щоби хоч тим біду приперти... То бувало чоловік і в бутинах та на дарабах свою біду зацитькував, то, бувало, і в далекі світи тікав чоловік із гір, як вода в Черемоші. А тепер уже й світи довкола позамикані, та і в панських бутинах заробишся бідний гуцуле, як той голий у терню. Отже гинь і пропадай гуцуле, хоч довкола тебе багатство-багатезне, хоч це багатство нетрудним бебехи розпихає вже по великих містах. Ой - ха - а!

Журимось ми. А небіжчик Лесь Морденчуків:

— То десь — каже — люди, по інших сторонах штрайкує уже нарід та тим, ніби, трохи вбиває своєї біди.

¹ Білоголови — село на Гуцульщині.

116 — Ой, ті штрайки! — підхопив чоловік із Краснолі¹.

— То якби — каже — ще тримався нарід і виграв його — може би й убив тим трохи своєї біди. Але так, як наші красноільські заштрайкували в бутинах і не втримались через жандарів, то... Таке виграли, що тепер ніяка панська колька не хоче їх на роботу прийняти за марний гріш...

Ге - гей! зідхаємо та журимось, як журавлі.

А білоголівський Антін - інваліда потер свій лівий обрубок замість руки й у голову почухався.

— Знаєте що люди? — говорить. Кажуть, що в отій Чехії за верхами є ще тепер сякі - такі заробітки... Вирубують там пани багато лісів і, через те, там робота найшла-ся б. Ба, щоби, люди, спробувати дістатись туди?

Думка Антонова не погана була, та й позадумувалися всі ми.

Гм!.. А як же туди, до тої смучої Чехії дістатись нам через границю? — питаємо себе один за другим.

— А отак таки, люди, як ті вовки побредемо снігами — каже Антін. Немає за що старати документів, та їхати по панському... Побредемо оту, смучу, границю снігами серед ночі, тай скажемо там чужим людям: Ми нарід чесний і робітний та не прийшли сюди за панством, люди добрі. Дайте нам заробіток який, нехай ми не здихаємо з біди у своєму краю... А руки в нас моцні та дужі до роботи, а тіло наше привикло вже до біди, та нужди всякої...

— Ну — каже Антін — як ви думаєте баді?

— Що нам, ніби, тут думати ще, як у кожного нужда, аж гавкає!

— Та підемо хіба до тої Чехії, — кажемо всі.

— Але знаєте що? — уставив красноільський. Пересвяткуймо ще хіба дома... А зараз, по різдві, кожний з нас пилу тай сокиру в руки і — гайда в дорогу!

— Най буде — годимося всі. — Де ж ми тоді зберемось до купи?

¹ Красноїля — село на Гуцульщині.

— Коло церкви у Стебнях.

— Добре — кажемо.

Погомоніли ще ми над отим хвилиночку, напились, аби все пішло добре й роздякувались до після різдва.

— Але дивіться баді — наказуємо себе — ідемо всі чотирнадцять, аби й ні одного не бракувало!

— Ой, ідемо, ідемо!

* * *

Уже всі чекали біля церкви, як я за Тимофіїшиним легінем повертав.

Бо нас тільки двох ішло із Стебнів.

Тай уходжу я до хати — стара та заплакана Тимофіїха горбу з вівсяними коржами лагодить синові...

А легінь молодий стоїть у порозі, гей камінний, білий стовп на дорозі і хоче не хоче — рясні сльози самі горохом котяться йому по обличчі.

— Коби - сте — каже — мамко хоть не вмерли, та дочекались, заки я який їрейцар¹ зароблю — в м'якій, моховій колісці буду вас колисати та шанувати.

Сирота Тимофіїха тільки рукою махнула безнадійно.

— Ой, синку — відай не бачитиму я тебе більше, щось чує моє серце... Відай чорні вовки та ворони, та моє чорне горе буде вити - плакати над твоїм білим тілом у тому, смучому, світі широкому...

На що вже я старий та твердий, але вхопив мене за барски такий жаль, що й самий мало не заплакав, як челядина.

Але немає часу в плачі та роздякунки бавитись.

— Ходи лиш — кажу — борзо, молодеку, бо сторонські люди чекають уже нас коло церкви.

— Ой, іду, іду вуєчку!

Як уже він там прощався із старою — не бачив я, бо втік на двір. А на дворі догнав мене легінь борзенько.

— Ех, вуйку — каже до мене — щось, ніби, погане мені

¹ Їрейцар — сотик, гріш.

118 віщує най щезне!.. Не баба я і не люблю плакати, але
такий якийсь чую великий туск у серці, що...

— Е, байка Павле,— заспокоюю молодека.— Ходім лиш
борзенько!

Ідемо...

Приходимо під церкву — нарід із села, гей коло бага
цького весілля затовпивсь біля мандрівників з торбами

— А не забувайте нас, люди й пишіть, як добрі є зар
бітки! — наказують раз - у - раз.

Гай - гай — обіцяємо. Уже напишемо, як буде варто.

Поклонились ми селу клепаннями, поглумились іще го
лосно з багачів, що стали собі осторонь, гей відлюди,
рушили з села отарою.

Вийшли за хвилину на той, стрімкий Довбушів верх
за селом, що Косів із нього видно.

Тай стануло на білому снігу нас чотирнадцять чорних
петеків, наче чотирнадцять маленьких мурашок на білому
камені в потоці...

Такі ми чорні чорніємо на снігу, як нужда, такі ми ма
сьопкі повземо по отському верху, гей мушки ті дрібонькі
по листочках. Подме лиш легкий вітер і здує мушок — за
хоче доля й потопить нас чорних у білих снігах.

А з боку кругле сонце грається з нашими, лискучими
пилами на плечах...

І таке воно чомусь люте на нас, аж почервоніло із злости,
аж яркі іскри сипле по снігові з очей.

— Мой, гуцуле дурний! — ніби аж кричить до нас з
неба. Та ти хочеш у світі кращу долю найти, як вона й ту
у тебе марнується нешукана?! Та ти хочеш, дурний, до
совпати кудись отакими заметами?!...

Бредемо ми. Совпаємо сухими заметами по самісінькі
пояси — треті поти рукавицями витираємо з очей.

— Гей, ба чи дійдемо ми, люди, до тої Чехії смучої?..—
починають уже деякі слабші на силах. Ба, чи не потопимось,
як мурашки в оцих снігах?

— Ой, ходім лишень, люди, як ідемо — надуху не падаймо!
Ідемо. Бредемо глибокими снігами, як водою.

— Гей - ей, доле, ти доле хлопська! — нарікаємо стиха.

Тут Іван урвав на хвилину, бо десь у селі глухо півень запіяв. Так одчайоно й тужливо запіяв, ніби конав десь у біді чоловік і слабким уже, протяжним голосом остерігав інших перед своїм нещастям.

В хаті ж дрімала тишина. Зідхали тільки важко зажурені оповіданням бадіки, вертілись нетерпеливо легіні на ослоні й хлипанням порскали раз - у - раз свічки у сінях, біля домовини.

Тихо... Папоротюк старий притулив сиву голову до чорного комина в хаті — ніби задуманий сирота мліє під тином.

А за вікнами чорні смереки глухо колишуть тугою.

* * *

Під вечір морозна метелиця закрутила світом, як іграшкою. Так потемніло всюди, як у мішку, так закрутило снігами, як легінь любкою в танці.

А ми бредемо, як ті медведі у снігу борсаємось. Вітер за нами сліди замітає і насипає нам ціліські греблі снігу перед очима. Та ще свище і виє верхами, аж млосно робиться.

Совпаємо. Ледве що посуваємось наперед незнати вже й куди. Від зимна дубіють нам пальці в постолах, та рукавицях, чуємо вже, що й наше загартоване тіло в петеках не витримує, починає терпнути від студені.

Ой, світе!

А курна метіль гуляє довкола, наче скажена, а сніги як дротяними батогами ріжуть нас по обличчях.

— Ой, люди, загибель буде наша, як не найдемо якої-будь зимарки в отьому пеклі! — уже й не дочуваємо себе через завірюху.

— Погинемо в оцих заметах рантухових¹!

— Гей, ідім лишень, люди, та не приставаймо в оцих

¹ Рантух — тоненька, біла полотняна матерія.

120 снігах, бо тут смерть білі зуби вищирює!.. Та не тратьмо в бога надії, люди, може вратує нас милосердний!

— Ой, уже той пан - біг милосердиться над бідним, уже він загірє нас кольками, та лихими годинами!..

— Гей, не кленіть люди! Ой, не стягайте гніву божого!..

— Та як уже він такий гарячий до гніву — нехай западається отам без людей добрих... Раз - у - раз гніватись тільки на того бідного хлопа і всяка псявіра на світі зуміє!..

— Ой, люди!

— Ой? Мой, та ж як би я був отим, всесильним, ніби, богом, та видів на свої очі, як бідний чоловік гине від нужди — по морді би себе вилупив.

— Ей, та не приставайте лиш, сараки¹, бо я вже й душі в собі не чую!

Отак ми борсаємось у снігах. Бредемо вже і без дороги всякої — отак навмання таки борикаємось. А метелиця щораз ізмагається снігами, а гострий вітер наче шпильками нас прошиває.

Тіло вже каменем качаніє. Хоч усі ми рухаємось не трохи, хоч при іншій годині в мокрих потах купався б чоловік у такому ході.

Вітер довкруги свище та кидає снігами, аж страх, а зимарки якої й на лік не надибуємо... Аби хоч яка паршивенька колибчина найшлася — і того немає. Гинь, чоловіче!

Совпаємо маленько що не по самі шиї в заметах. А на решті знеслились усі, тай посідали на сніг білими купами. Гинемо.

— Ідім уже, хоч не йдім — говоримо в одчаї, — все одно прийдеться згинуті в оцих пропастях білих!

— Та добре, що хоч укупі всі гинемо, що хоч є до кого дурну голову притулити перед смертю.

Отак гарячуємо. Але Павло небіжчик, молодий, схопився зараз із снігу. Став легінь бігати довкола нас у снігу, та став ще агійкати на нас, що так таки пропадаємо, А вкінці

¹ Сарака — сердешний.

латермав нас за петеки й аж закричав, ніби, не своїм голо-
сом:

— Ой, бадічки,— сіріє щось он - де в снігах білих...
Зимарка, мабуть.

Посхоплювались ми жваво.

— Де, де сіріє, Павле? — питаємо.

— Може щось привиділось тобі, небоже, га? — недовіря-
ємо легіневі.

— Ні — каже — біг - ме таки сіріє, вуєчку... О - о...

Бредемо ми за Павлом навгадь. Ледво вже волочимо
затерпілі та заkostenілі ноги.

Та приходимо ми ближче — зимарка таки, люди добрі.

Спасення наше, люди! — ожила нам раптом і кров у жи-
лах. Не загинемо уже в снігах!

Поставали ми перед оцею зимаркою, як білі опирі — очи-
ма в студені пазухи її горнемо. Але боїмося ще, аби якої
звірини там не застали.

Каже Антін безрукий:

— Не думаю я, люди, та щоб із людей хтось перебував
тепер тутеньки... Пуста вона видно. І як не сидять там
вовчиська — якась інша звірина, напевно. Ану берім
лиш, люди, сокири в руки і так уходім до цієї златної палати.

— Я, вуйку, пістоля маю! — каже Павло.

— Е, були, небоже і в кожного колись пістолі та руш-
ниці — одказуємо легіневі. Не боявся чоловік усякої ди-
чини зубатої. Але тепер за це у криміналі¹ гниють люди,
тай мусить чоловік уже й панського зайця боятися з
голими руками...

Повитягали ми гострі сокири зза поясів — високе ворин-
ня відсуваємо.

Ідемо до цієї спасенної зимарки, наче до ворога, наго-
товлені.

Та витягаємо ще із стріхи віхоть очеретиння й запалю-
ємо, аби видно.

¹ Кримінал — тюрма.

122 Ледво відсуваємо, завіяні снігом, двері до зимарки..
Гі - і - і!..

— Юро! А ти ж відки тут?..

— Ой, людоньки! Бадічки пишні та файні — опустив переляканий Юра дубельтівку¹.

* * *

Розіклали ми велику ватру насеред буди — гріємось, вечеряємо хто що має. Мокре патиччя тріщить на вогні, аж любо, м'ягоньке тепло всіми розкошами гласкає студене тіло. Любо нам, як би вже й нужду свою кинули отам у снігу, мило, аж сміявся б дрібонько, як дитина.

Сіли ми з Павлом біля Юри, як біля братчика рідного — до розмороженого, вівсяного коржа припрошуємо його файно.

— І де ж ти — кажемо — леґіню, взявся тут? І відки ж ти впав сюди на відлюддя?.. Говорять же — в чорному, та темному криміналі коротає свої молоді дні Юра Папоротюків за хлопську правду, та оту, смучу політику...

Небіжчик Юра тільки всміхнувся гірко, чорним, та зарослим обличчям.

— Ой — каже — люди, не буйному гуцулові по камінних мурах каратися!.. Не гірському орлові до ґрат та до сірих стін привикати!..

— Та - ак!.. А щось говорять — чи не на п'ятнадцять аж років забили тебе оті вороги нетрудні, та сірі мури гризти?

— На п'ятнадцять, на п'ятнадцять, бадіки... І по більше ще тепер караються люди за волю. Оті нещасні міські робітники сотнями там пропадають, через нарід безглуздий... Але я втік - сми ще восени, тай отут, де видите мене, свої бурхливі думи притлумлюю... Сиджу та караюсь, наче той давний опришок Довбушів на сухій бриндзі, та безлюдді.

— Ой, гірко то молодому та ще вченому трохи отак без людей жити! — зідхаємо укупі з Юрою.

¹ Дубельтівка — дводулова рушниця.

— Ех, гірко — каже — бадіки, гірко — але не тому, що молодий лиш та безлюддя... Гірко, що нарід ще всюди дурний, та терпить усяку псяюху на собі. Тому гірко, та та теплої крови хочеться... І як би я — каже — мав оту нашу силу хлопську в своїх руках — увесь світ перевернув би, всіх отих головоїдів людських передувив би та на сто вітрів понагонив. Але не можу, люди добрі, бо не сила моя, бо ви ще всі цього не хочете...

— Ой, хочемо, але не годні, легіню файний!

— Не хочете, бадіки... Як би хотіли — давно вже не було б нашої нужди, давно вже не було б і духу на світі з отих котюг¹ нетрудних.

Мовчимо. Що, ніби, скажемо, як таку щирю правду Юра нам кидає аж за само серце щипає?

А Юра по хвилині:

— Забув ще я спитати вас, бадіки — куди це вибрались ви у таку лиху годину на дворі?

— Та від нужди тікаємо, молодеку — відказуємо.

— Ідемо в світи заробітків шукати, аби не здохнути дома.

— Куди? — питається.

— Та ніби, до тої, смучої Чехії, як ще доліземо.

Небіжчик засвистав лиш на те журливо.

— Отак цілі віки той, смучий гуцул — каже нам. Як у нас нужда аж гавкає йому на плечах — тільки у нього й думки лиш, аби втечи від неї. Аби кудинебудь, аби й гірміголов навіть — але втечи. До тої Америки, до Бразилії, до Франції, до самого дідька навіть рогатого — всюди тікає. Та на те — каже — тікає, аби ще там добре нужди наїстися й померти, не зазнавши гаразду ніколи. А щоб не тікати, щоб подумати, як би то в себе таки гаразд ізробити — цього й не подумає ніколи... Навіщо? Адже тікали вже цілими віками наші дурні діди й батьки від нужди — і ми тепер утечемо, щоб не на одному лишень місці горювати на вігось... Ех - х!

¹ Котюг — собак.

124 — Га - а! — зідхаємо. Що ж удіємо, Юро?

— А як ви думаєте, люди? — питає. В отій Чехії нема нужди, немає таких же, як тут, головодів?

— Та... ні — кажемо — але завзялись уже ми, то спробуємо, як там...

— Всюди біда, бадіки! — похопив Юра. Всюди, де шетрудні панують з людського поту... В кожній країні на світі, в кожній закутині землі жирують дармоїди на хлопській шкурі... Але є вже й така країна недалеко, де нарід не схотів бідувати, та отих дармоїдів годувати. Є — каже — бадіки, є, та...

— Ех, знаємо, Юро, про кого це ти кажеш... Знаємо...

Згадали ми, та зажурені голови свої схилили низько перед народом отим розумним. А красноїльський таки не видержав.

— Ех, — каже — люди, як би нам дістатися туди!..

Тоби - сми вжили собі, тоби - сми враювали собі, хоч перед смертю, без усякої кольки!

— Ой, не тікати туди нам, люди, треба — захитав Юра головою. Не тікати, сараки... То треба і в себе нам там зробити, аби всім добре жилося...

Помовкли ми в задумі. Поприсувались до теплого вогню, як тіні прадідів стародавніх — дрімаємо в цій теплоті розкішній.

Ех, мізку ти мізку хлопський! — думаємо кожний. Тяжкий ти, небоже, до науки, як ота гора кремениста!.. Забили тебе всякими страхами та дурманами, як і цілий світ, нуждою. І бідує чоловік через тебе нещасний. Ох, як бідує та все життя своє горює непотрібно!..

Ясна ватра потріскує серед нас утішними вогниками на гранню. Казиться вовчим виттям скажена хуртовина довкола зимарки. Голосінням стогнуть гори, тугою шумлять сморики, реки довкола і жажливо десь виють голодні вовки недалеко.

А нам теплий спокій легенько клеїть важкі повіки до сну — голови втягає у рамена...

Ніби ще щось і чуємо, як Юра нам про міський нарід оповідає — ніби й не тямимо, як тихо в сон поринаємо.

Гей, мізку ти мізку хлопський!..

* * *

Мало що не в полудень із сну ми пробудились.

Повставали всі.

Юра варить кулешу¹ на грані, та сухої бриндзи надовбує із бербенички.

— Оце вже й решта у мене — каже. І мука вже мені вийшла і бриндза минулась. Що далі діяти мені — лихо знає... І тут уже надоїло вовком сидіти і до села ніяк вертатися. Ех - х!

Коби мені — говорить — літо борзенько. Ішов би чоловік між людей, та робив би щось, аж палаю...

Повиходили ми на двір — морозним снігом умиваємось. А день вам удався, як золото — блискучі сніги аж очі хапають. Високі верхи гір, ніби, до синього неба задерли голови, повипинались, наче ті горді молодичі в білі рантухи позавивані. Зелену смеречину, гей би хтось білесеньким цукром обсипав, та попритрушував. Таке воно все гарне, аж усяка журба забувається, таке воно приємне, що в пазуху дітям забрав би до хати.

А снігів тих увалило за ніч — матінко рідна! То й так їх було вже аж за багато, тепер уже прийдеться нам по самі пахи бродити.

Поснідали ми, із смаком, теплої страви. А далі позав'язували торби з харчами, узяли пили на плечі й:

— Ідемо, люди, та не засиджуймось!

— Ой, ідемо, йдемо.

А Юра, небіжчик:

— Знаєте що — каже — люди? Хіба і я піду з вами... Обридло вже мені тут без діла, ще гірш, як у криміналі панському. Не на опришка я — каже — родився... То чоловік прагне якоїсь роботи, якогось руху потребує аби жити.

¹ Кулеша — страва з кукурудзяної муки: мамалига.

126 — Ну, що ж — відказуємо всі. Як рішаєшся на таке, Юро, нам іще краще та приємніше буде з тобою.

— Е, піду — говорить Юра — та хоч свої чорні дні пропхаю якось з вами до весни. Але не подарую я ворогам нашої кривди, аби й повиснути мав на смереці сухій!

— Ой, шкода тебе на таке, Юро, — говоримо щиро легіневі. То ж ти нам села попереднакшував, то ж ти нам розуму понагонив до мізків... Мо - ой, та то, до недавна ще, легіні наші знали лиш за запасками бігати, ревіти селом, як медведі, та голови один одному в коршмі розбивати... А тепер уже легінь і до книжки береться і тої політики хапається і на ксьондзів та всяких інших нетрудних скрегоче білими зубами...

— Не будеш уже — каже — довго нашу, хлопську кров пити! Не будеш!

— Ой, мало ще наші села попереднакшувані! — каже зажурено Юра. — Мало ще, бадіки, того путерного розуму в гуцульських головах.

Вийшли ми на повітря. Дихаємо ціпким морозом, аж за теплі легені щипає, та жмуримо очима до тих, соняшних іскор у повітрі.

А Юра вигіднішої дороги шукає у снігах очима. Та пальцем на височенні, білі верхи показує.

— А дивіть — каже — бадіки, як синя, улітку, Чорногора блистить тепер пишно в уборах... Срібна вона та горда, як та княгиня у шовках панських, білими руками аж синю блакить досягнути хоче.

— То це вже й Чорногора, Юро? — питаємо.

— Чорногора, людоньки. Бродили колись по ній Довбушові та Марусекові опришки й гинули в її перинах білих — тепер от і ми ще, ніби, давні часи завертаємо.

Бредемо. Сухий сніг скрипає нам під ногами, неначе панські черевички по паркетах. А сонце не сипле — сіє таки іскрами по снігу. Спокійні смереки аж присіли од білої ваги, та наче, мовчазні губи прикусили на нас.

— Мой, гуцуле старий, один з другим! — шепчуть не-
наче. Не шляйся тут нужденний, та не тягайся чорний по
білому царстві, бо не простить тобі такого горда
внигня.

— Чорногора! Як оту мушку в сніги затисне.

Ідемо. Погано трохи, погано снігами совпати, але від-
почив чоловік ніччю. Добре, що хоч у очі не мете снігом!

По невчасі Юра:

— Ходім лиш, люди, попід оце узбеччя над пропастю...
По туди ще більші бувають пропасті, та аби нам у яке лихо
не влетіти..

Ідемо.

Тай — на щастя, чи нужду ще гіршу — волока на постолі
мені урвалась. Став я. Ідїть — кажу — йдїть, люди, а са-
вий красноїльського Семена затримав.

— Заждїть - но, куме, най я волоку прив'язу — урва-
лась! А зараз доженемо людей....

Пристали ми серед снігу. І пораюсь я біля постола, аби
найшкорше — але не йде воно спритно... Постіл уже
замерз на залізо тверде, до того й руки заклакли од морозу.
А люди вже аж ген - ген під узбіччям.

Нарешті якось упорався я з постолом. Ідемо. Але глип-
нув я зненацька якось на гору — ой, людоньки добрі!
Світку ти наш гіренький!

Йой!.. Сунеться зверху ціліська гора снігу білого! Валом
грубезним сунеться! Як ота грізна повінь сунеться тихо!
Мамо рідна,— а під горою люди наші!..

— Люди! — кричу до них, щосили, перестрашено.—
Лю - у - ди, тікайте хутко!

— А що там? — відгукуються.

— Тікайте, бо смерть, страшний сніг із гори сунеться
на вас!

Побачили...

Втікали...

Куди хто міг утікали...

128 Кидали з рук пили, торби з хлібом — навіть і петехи та клепані з голів шпурляли в сніг, аби легше... А біла смерть сунула з гори, німо, грозливо.

Втікали... Нам, із віддалі, було видно навіть і їх обличчя перелякані, щоб не дочекав був чоловік цього бачити... Бачили й марні їхні зусилля останні перед смертю...

Але не втекли люди нещасні. Не врятувались...

Захопив їх величезний вал снігу, як Черемош хвилиною трісочки із скелі й за собою в пропасть глибоку потягнув силою. Зашумів тільки голосно в долині. І тріснули ще зламані смереки од натуги. А потім стало тихо... глухо тільки свіжі сліди на білому снігу чорною ненавистю кричали:

Світе! Світе огидний!

І так аж до вечора. А увечері засоромилось сонце і чорні сліди пролигнуло хутенько.

Гори туманом оповились. І стало кругом тихо, сутужно, тільки голодні вовки голосно вили верхами.

Ніби за нещасними голосили.

* * *

Остались ми із Семеном, неначе сироти в зимарні.

Куди нам іти? До сіл, аби нещасних добули із снігу? Ог - го! Та то величезна гора снігу лежить на них могилою в ярі!

Вертатись додому отак, аби лиш оповісти мамам, дітям - сиротам про Чорногору жорстоку? — О - ой!.. Та то було б зараз плачів та нарікань, що трісне чоловік!

Кажу я так:

— Ходім таки, Семене, до тої Чехії, нехай вона западеться. На те лиш ходім, аби додому тепер не йти, аби хоч до весни пробути денебудь. А може таки й напrawdę заробимо дещо.

— То ходім — каже. Як і ми десь пропадемо в снігах — лихо бери! Однак гинути нам, нужденним!

Шли ми. Долізли якось снігами. І границю перейшли
вранці. Але замість роботи — найшли таку ж, як і дома,
бідую та нужду. Всюди бідую нарід у неволі.

Пошукали ми тої роботи кілька тижнів. І світ забув.
Найшли таке, що посиділи місяць у криміналі, набідувались
по душу, та ледве й живі вже до дому ось поверталися...
Двоє нас із чотирнацяти!..

А дальше, вже знаєте... Вісім пропало, що й костей,
мабуть, не найдеш із них. Але не кажу вже нічого — одно
тільки сказав би:

Бідують люди! Всюди, по всіх закутинах, де — як гово-
рив, небіжчик, Юра — всяка колька розпаношилась...
І гинуть усюди, як ті мухи: по роботах усяких і в хаті
в нужди і по арештах смердячих. А за віщо бідують і гинуть?
Та через віщо нам така кара?.. Запитаймо себе таки про
це люди! О - ой, запитаймо вже усі разом!

Та й оце лиш, я ще хотів сказати вам, чесні бадіки, та
вам легіні файні.

6

Іван скінчив.

Тихенько вийшов із-за стола й журливо сперся на вікно
ліктями. Світало на подвір'ї.

А в хаті стало тихо... тихо. Свічки лиш потріскували
хлипанням зі сіней.

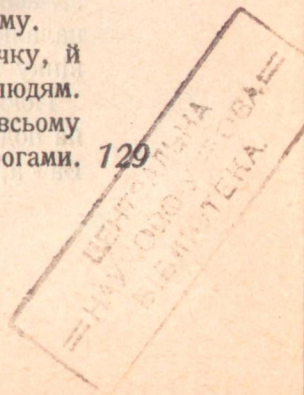
Зажурені бадіки схилили важкі голови в низ — ніби
чорне каміння позвисало он - де над кручею. Слухають,
як на дворі тужний вітер журбою колише. Та й хочеться
бадікам знати, завіщо вони так гинуть сотками, та й хочеться
бадікам зубами дерти — роздирати отих мерзенних ворогів
людських...

Але старий Папоротюк нагонить од бадіків задуму.

Витягає зі скрині сіру газету, звинену в трубочку, й
голосно пропонує Паращину Дмитрові почитати її людям.

— Читай, — каже, — легіню, про штрайки оті по всьому
краю, та про те, як уже нарід вовтузиться за волю з ворогами.

129

130 Та не забудь ще, легіню, й про ті, політичні, процеси
людям прочитати... Бо най не думають вони, що тільки
мій Юра минувся так марно зі світу!

Дмитро читає.

А бадіки хитають тепер важкими головами й гомонять
усі по прочитаному.

І так аж до ранку самого.

Такого гучного похорону не то, що Устеріки, але й ціла
Гуцульщина не бачила ще з роду...

То багаті по плотах дерлися з зависти! То жандарі летіли
з усієї околиці, як на революцію!

Мо - ой, чотири села народу зійшлося на похорон!

Та як ізложили зібрані легіні з дівчатами якийсь хор
аж на чотири голоси, та як заспівали якусь пісню жалібну —
минався з дива нарід.

Вуйнам та молодцям мокріли рукави од плачів вели-
чезних. Бадікам аж файки з ротів вилітали...

Нарід уже й про церковні причадали забув, що немає
і про самого попа також ніхто й не писнув.

То замість на хрести та на хоругви церковні, нарід ди-
вився на красно прибрані черленими стрічками вінці, та
сторонську молодь, що несла їх парами... То, замість на
попа та дячиська — нарід на отому хорі великому забував
свої очі.

На своїх плечах винесли легіні домовину зі сіней... Та
вже як винесли — хор ще жалібнішу пісню заспівав на
подвір'ї. Гори слухали та забувалися од цього... Вітер не
шевелив смережиною. А домовина вся зеленими вінцями
замасна, а по віночках яскраві стрічки та бинди гадючками
палахкочуть до сонця. Та ще якогось великого напису на
вінку ніяк не годні бадіки розчовпати...

Поки рушать у дорогу з мерцем — піп євангеллю читає
на подвір'ї. Але попа не було тут, і нарід у гадках бився.
Ба - а, що ж, варе, буде замість цього? А як побачив уже —

губи прикусив з дива, та перестрашу, щоб - а - ди - грім - який не гримнув зараз із неба!..

То замість цього євангелія ксьондзівського — Пилипів Юрко зі Стебнів з'явився високо на ослоні.

— Люди чесні та файні! — каже до похорону. — Веземо до могили свого молодого приятеля найкращого, веземо борця за наше добро хлопське, що згинув марно, та через наших ворогів-вороженних... Але не плачмо за ним, люди, та не бануймо тільки сльозами, бо це не буде згадка для нього... Таких борців гине цілими тисячами на день у світі, та нам би й сліз не стало плакати за ними... Найкраще буде, як ми своїми ділами їх іспомянемо. Як будемо того робити, що Юра нам наказував раз - у - раз...

Бадіки сивими головами кланяються домовині.

А легіні повитягали нишком пістолі з-за поясів і гримнули гуком на всі гори скелясті.

Похорон рушив з подвір'я.

Такий великий, що місця не було йому на дорозі, що паркани тріщали од натуги...

А біля церкви вороги людям дорогу загородили...

Стали вони віночки та стрічки з домовини зривати, стали болючими стусанами вуйнів та бадіків частувати.

Аби тямили, що ксьондзів у селах треба шанувати!

Аби знали, що без панів іще не можна їм дихати!

Аби чули, що за коротко брикати ще їм отак файно..

Але як дістали вже бадіки та легіні за багато позавушників твердих і болючих — гуцульська кров заграла, та забухала їм у жилах... Тверді п'ястуки затиснулись.

... Гори тепер хитались од людського зойку та вереску...

Черемош пінився з люті...

І вже ніби не чоловіка проводив нарід до гробу — свою нужду, та приниження крикливо розгонював горами.

Аби аж паршивий світ дивувався, аби аж крикливі дзвінки дротами бігли до Косова...

Львів, грудень 1929 р.